

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
KULTUURITEADUSTE INSTITUUT
KIRJANDUSE JA TEATRITADUSE OSAKOND

Reedik Palmi kaks maailma

Bakalaureusetöö

Tormi Ariva

Juhendaja kaasprofessor Mart Velsker

TARTU 2022

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Elulugu.....	7
2. Ülevaade loomingust.....	11
2.1. Avaldatud looming ja selle retseptsioon.....	11
2.2. Kahe maailma teema.....	14
2.3. Kirjanduslikud mõjutused.....	18
2.4. Ajastu kontekst.....	22
3. Kahe maailma teema proosas.....	29
3.1. Ülevaade proosaloomingust.....	29
3.2. Kahe maailma teema „Metsiku suvitaja“ näitel.....	32
4. Kahe maailma teema luules.....	36
4.1. Ülevaade luuleloomingust.....	36
4.2. Kahe maailma teema „Kas maksab ilmaaegu vaeva näha?“ näitel.....	39
Kokkuvõte.....	43
Kirjandus.....	47
Contrasting Worlds of Reedik Palm. Summary.....	52
Lisa 1. Reedik Palmi avaldatud ilukirjanduse täiendatud bibliograafia.....	56
Lisa 2. Digiteeritud avaldamata proosakäsikirjad.....	59
Lisa 3. Digiteeritud avaldamata luulekäsikirjad.....	82

Sissejuhatus

Eesti kirjanduse ajaloos jagub küllaga teoseid ja autoreid, mis või kes pole väljaspool oma vahetut kaasaega õieti tähelepanu pälvinud. Tihti on sellised kultuurimälu lüngad põhjendatavad ebapiisava kirjandusliku kvaliteedi (ehk originaalsuse, stiilipuhtuse, sisendusjõulisuse vmt puuduse) ning vähese sobivusega kaanonisse, kuid vahel on tegemist väliste asjaolude õnnetu kokkulangemise tulemiga.

Teise kategooriasse võib arvata ka peamiselt novaatorliku matemaatikuna tuntud Reedik Palmi looming, mille unustuse hõlma vajumise taga ei tule tõenäoliselt näha muud, kui autori lühikeseks jäänud kirjandusliku tegevuse aega, sellest otseselt olenevat tervikteoste suhteliselt väikest hulka ning tema põhiväljundi – perioodika ajalikku iseloomu. Aga Palmi novellid ja luuletused ei ole pelgad oma ajastu peegeldajad, nende kõigi kõrvuti asetamine muudab ilmseks selle mahult väikese loomingu suure läbimõelduse ning kooskõlalisuse. „Seda pole küll palju, kuid need tööd on siiski tähelepandavalt omanäolised,“ nentisid Ivar Kull ja Abel Nagelmaa varsti peale kirjaniku varajast surma (Kull, Nagelmaa 1975: 138).

Bakalaureusetööl „Reedik Palmi kaks maailma“ on kaks peamist sihti. Esimeseks eesmärgiks on info koondamine: töö annab ülevaate tolle vähetuntud literaadi elust ja ilukirjanduslikust loomingust, ümbritseb selle hädavajaliku kontekstiga ning teeb kättesaadavaks koduarhiivis talletatud käsikirjad. Uurimuse teine taotlus on pakkuda Palmi loometervikule eeldatavasti üsna tähendusrikast, samas lihtsasti rakendatavat tõlgendustasandit ja seeläbi lugemisviisi, mis võtab arvesse kahe maailma

vastandusest tekkivaid mõttelisi lisaseoseid. Kahe maailma teema all on siin mõistetud motiivide süsteemi, mis vahendab samaaegselt funktsioneerivate, ent (peaaegu) ilma igasuguse ühisosata kirjanduslike reaalsuste vahel laiuvat lõhet; see käsitus ei tugine mingile varasemale kirjandusteaduslikule teooriale, vaid kujutab endast töö autori konstrueeritud mudelit, loodud, aitamaks täpsemalt määratleda Palmi teostes korduvaid poetikavõtteid.

Püstitatud eesmärkide täitmisel juhindub bakalaureusetöö suuresti järgmistest uurimisküsimustest:

1) Kuidas suhestuvad Reedik Palmi ilukirjandustekstid selle aja ja kultuurisituatsiooniga, mille sees nad sündisid?

2) Missugused on Reedik Palmi loomingu olulisemad ühisjooned ning kuidas avaldub seal kahe maailma teema?

Uurimuse tähtsaima alusmaterjali moodustavadki vaadeldavad jutud ja luuletused, millest enamik on avaldatud ajakirjanduses, aga niisamuti on kaasatud käsikirja jäänud tekstid. Need käsikirjad on pärit Reedik Palmi enda mappidest, kus ühtlasi leidub ka muid väärtuslikke allikaid: dokumente, kirju, märkmeid ja lõpetamata käsikirju, mis üheskoos täiendavad arvestataval määral ilukirjanduse kaudu avanevat pilti paberite säilitaja elust ning mõttemaailmast. Uurimistöö autor tänab Mare Koitu, kes mainitud arhiivimaterjalid pikkadeks kuudeks lahkelt tema kätte usaldas. Kasutatud sekundaarkirjandus jaguneb Palmi isiku ja üksikute teoste kohta infot sisaldavateks allikateks (sh tema järelhüüe ja mitmed ajaleheartiklid) ning allikateks, mis kirjeldavad asjakohaseid kultuurilooliseid tendentse või seiku.

Valitud vaatenurk on töö teemast lähtuvalt rohkem konteksti- kui sisukeskne, rohkem kirjanduslooline kui -teoreetiline, kuid teatava

vastukaaluna valdavale deskriptiivsusele võimaldab kahe maailma teema olemust lahti mõtestada ning selle ulatust demonstreerida just kvalitatiivne tekstianalüüs. Bakalaureusetöö algab ülevaatega Reedik Palmi eluloost. Teine peatükk vaeb tema loominguga avaldamise asjaolusid ja vastukajasid sellele, süüvib põhjalikumalt kahe maailma teema struktuuri, nimetab teda mõjutanud kohalikke ja välismaiseid autoreid ning paigutab tema loominguga eesti sulaja lõpu kirjandusmaastikule. Kolmas ja neljas peatükk keskenduvad vastavalt eraldi Palmi proosale ja luulele, toovad välja mõlemale omaseid tunnuseid, mis žanriti mõneti erinevad, kitsamalt on neis lahatud kahe maailma teema esinemisviise ühe jutu ja ühe luuletuse näitel.

Reedik Palmi ilukirjanduslik looming ei ole ka 21. sajandil siiski päris lõplikult uurijate nägemisväljast kadunud, seda tõendab Andrus Oru 2017. aastal kaitsitud doktoritöö „Eesti ulmekirjanduse žanrid ja nende poeetika“, kus on muude 1950. ja 1960. aastatel Pioneeris ilmunud algupäraste teadusulmelugude seas mainitud tema „Vaigulõhna“ (Org 2017: 64). Ometi ei ole „Vaigulõhn“ Palmi ainus eesti ulmetraditsiooni seisukohalt tähelepanu vääriiv jutt (vähemalt sama väljapaistvad on novellid „Libahunt“, „Järeleksam“ ning käsikirja jäänud „Kohtumine“), ega ole võimalik üksnes ulmetekstide ja proosa kaudu avada tema loomingulist haaret kogu selle rikkalikkuses.

Heljo Mänd, kes valis enda koostatud pioneerilugude antoloogiasse Palmi „Metsiku suvitaja“, on 1988. aastal ilmunud raamatu tutvustuses tõdenud: „Pioneeriteemat viljelevate tuntud kirjanike nimede kõrval /---/ esineb selles kogumikus autoreid, kellel tänaste kirjutajatega võrreldes pole võrdväärset kaalu. Nad on jäänud kõrvale või aja hävitavas rutus vajunud unustusse. Leidub neidki, kellest loodeti pioneeriteema erksat jätkajat, kuid kes mitmel

põhjusel ei jõudnud iseseisva raamatuni. Ent nii ühtede kui teiste looming vajaks kas või väikestki põlistamist /---/." Eeskätt peab Mänd silmas kahte autorit – Juta Leesikut ja Reedik Palmi. (Kullaotsijad 1988: tagakaas)

See uurimus püüabki oma tagasihoidlikul moel panustada Reedik Palmi loominguga põlistamisesse, taandamata samas selle mitmekülgset ühele motiivile või žanrile, vaid – otsides pidepunkti kahe maailma teemast – proovib hõlmata seda tervikuna.

1. Elulugu

Reedik Palm sündis 1933. aasta 27. augustil Tartus. Tema vanemad olid Lüüdia Palm (1907–1991, neiuna Matto) ning kirjandusteadlane, kooliõpetaja ja bibliograaf August Palm (1902–1972).

Reedik Palmi koolitee algas 1940. aastal Tartu Õpetajate Seminari Harjutuskoolis, järgnesid õpingud Tartu 1. Keskkoolis¹ (1947–1948) ning seejärel Tartu 6. Keskkoolis² kuni 1952. aasta juunini, mil sai gümnaasiumi lõputunnistuse. Juba 1952. aasta sügisel võeti ta vastu Tartu Riiklikku Ülikooli matemaatika-loodusteaduskonna matemaatika osakonda. Esialgu õppis noormees astronoomia erialal, ent jõudis seda teha ainult ühe semestri vältel: järgmise aasta kevadtalvel (tõenäoliselt 2. märtsil) ta arreteeriti kui osaline nõukogudevastases tegevuses. Süüdistus põhines tõigal, et Palm oli 6. Keskkooli salaühenduse Vaba Eesti liige. (Palm, Vello k) Ühenduses levitati lendlehti, loeti Karl Ristikivi „Rohtaeda“, August Gailiti „Ekke Moori“, ingliskeelseid raamatuid ja keelatud ajalehti (Saatusekaaslased ... 2004: 45).

Palm mõisteti Eesti NSV Tartu Oblastikohtu Kriminaalajaloo Kohtukolleegiumi otsusega Vene NFSV Kriminaalkoodeksi § 58-10 lõike 1 alusel üheksaks aastaks vangi, lisaks määrati talle kolmeks aastaks õiguste kaotus (Väljavõte ... k: E2). On teadmata, miks karistus oli leebem kui paragrahvi 58 tavanorm (kümme aastat vabadusekaotust ja õiguste kaotus viieks aastaks), mis langes osaks ka sama kohtuotsusega süüdi mõistetud teistele Vaba Eesti liikmetele.

1 Praegune Hugo Treffneri Gümnaasium

2 Praegune Tartu Tamme Gümnaasium

Varsti peale Reedik Palmi kinnivõtmist, 1953. aasta 24. märtsil viis TRÜ rektor ellu dekaani ettepaneku arvata värske tudeng üliõpilaste nimekirjast välja, põhjuseks puudumine loengutest. Suurema osa oma vanglakaristusest kandis Palm Vasalemma laagris, aga kokku tuli tal vahi all viibida vaid aasta ja ligikaudu üheksa kuud. 1954. aasta 8. detsembril lühendati tema vabadusekaotust viie aastani ja juba 15. detsembril lasti Palm vabaks, ametlikult seoses Jossif Stalini surma järel ellu kutsutud amnestiaga, olgugi et mitte selle esimeses ja ulatuslikumas laines. (Palm, Vello k) Kontrrevolutsiooniliste Kuritegude Süüasjade Läbivaatamise Vabariiklik Komisjon otsustas 1954. aasta teisel poolel päevakorda tõusnud 2233 eesti poliitvangile määratud karistustest ümber vaadata vaid 1097, misjuures kaugeltki mitte alati ei tähendanud see kinnipeetava vabastamist ning rehabiliteerimist (Kuuli 2002: 36).

1955. aasta augustis sooritas Palm TRÜ sisseastumiseksamid, et oma kõrgkooliõpinguid jätkata. Sedapuhku sai temast arvutusmatemaatika tudeng. 1960. aastal lõpetas ta ülikooli kiitusega, kutseks matemaatik ning ühtlasi matemaatikaõpetaja. (Palm, Vello k) Palmi mahuka (331 lk) lõputöö teema „Lause morfoloogiline töötlemine automaatsel tõlkimisel“ reetis temas viimastel õppeaastatel tärganud huvi matemaatika ja keeleteaduse ühendamisvõimaluste vastu, täpsemalt oli uurimus seotud arvutile Ural-1 loodud masintõlkeprogrammiga (Kull, Nagelmaa 1975: 136).

Lõpetamise järel võeti ta insenerina tööle ENSV Teaduste Akadeemia Küberneetika Instituuti, kust mees aga peatselt lahkus, et veel samal, 1960. aastal asuda ametisse Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis, kui vaneminsener masintõlke alal. 1960. aastate esimesel poolel leidis Palmi sügav huvi matemaatilise lingvistika (sh masintõlke) ja küberneetika vastu väljundi

nii mitmetes teaduslikes kui ka populaarsetes teemakohastes kirjutistes. Näiteks 1962. aastal andis Keele ja Kirjanduse Instituut just tema initsiatiivil välja kogumiku „Сообщения по машинному переводу“, mis oli kavandatud uue masintõlkealase jätkväljaande esimeseks numbriks, ent jäi paraku ainsaks omataoliseks. Palm oli tervenisti nelja raamatus ilmunud artikli autoriks. 1964. aastal sai temast TRÜ Arvutuskeskuse noorem teaduslik töötaja ning insener, seal töötas ta kuni oma surmani 1974. aastal. (Samas) Reedik Palm võttis osa ametlikult 1965. aastal TRÜ juurde loodud ning keeleteaduse uutest suundadest huvitunuid koondanud Generatiivse Grammatika Grupi tegevusest. 11. juunil 1966 abiellus ta Fatme Šprenkiga (1945–2010). Saksa-eesti juurtega Šprenk oli toona ühtaegu nii keskkooliõpilane kui ka Hans Pöögelmanni nimelise Elektrotehnika Tehase tööline (Palm, August k: 60–60p).

Kümnendi teisest poolest kujunes Palmi kirjandusliku loomingu kõrgaeg. Ta hakkas osalema kirjanduskonkurssidel (selle esimeseks viljaks oli jutt „Vaigulõhn“, mis ilmus ajakirja Pioneer 1965. aasta augustinumbris), avaldama publitsistikat ning tegema kaastööd satiiriväljaandele Pikker. Perioodi märkimisväärseimaks saavutuseks võib pidada Palmi luulebuketi ilmumist ajakirjas Noorus 1966. aastal. Esimene, ja tema eluajal ainukene tekst, mis raamatukaante vahele jõudis, oli lugu „Metsik suvitaja“, mille kordustrükk avaldati kogumikus „Jutupaunik 1969“. Palmi käsikirjalistest materjalidest selgub, et mitmed tema kirjanduslikud ideed jäid kas lõpetamata või ei jõudnud põgusast visandist kaugemale.

Samuti tegeles ta tõlkimisega. Ivar Kulli ja Abel Nagelmaa (1975: 138) järelehüüe sedastab, et tema „sulest pärineb ka veel ligi 30 populaarteaduslikku artiklit, mis on tõlgitud poola, saksa, inglise ja tšehhi keelest ning avaldatud

ajalehtedes «Edasi» ja «Noorte Hää» (osalt ilma tõlkija nimeta). Nende peamiseks sisuks on ebaharilikud nähtused ja sündmused maailma rahvaste elus, looduseriigis ja teadusevallas.“ Ühtlasi vahendas Palm pisut ilukirjandust.

Soiku ei jäänud ka teadustöö. 1968. ilmus trükist Palmi 140-leheküljeline käsitlus „Математическая лингвистика. I“, mis olevat plaanitud kõigest sissejuhatusena mahukamale uurimusele ning proovis keelt matemaatiliselt modelleerida, varustades definitsioonidega relevantseid mõisted nagu *keel*, *keele semantika*, *sõnum* ehk *teade*, *sõnumi transkriptsioon* jm (Kull, Nagelmaa 1975: 137; Valge 2015: 39).

Reedik Palmi abielu Fatme Šprenkiga ei kestnud paraku kaua: nende lahutus jõustus 1967. aasta aprillis. Uuesti abiellus Palm 1972. aastal matemaatiku Mare Koiduga (sünd 1945), kes kuulus samuti Generatiivse Grammatika Gruppi. Neil sündis kaks poega. Seegi ühiselu jäi üürikeseks, sest oma viimastel aastatel põdes Palm lümfivähki, mis sai ka talle saatuslikuks – ta suri 1974. aasta 28. veebruaril Viljandis. Ta on maetud Tartu Raadi kalmistule.

2. Ülevaade loomingust

2.1. Avaldatud looming ja selle retseptsioon

Tänu oma isa August Palmi laialdastele kirjanduslikele huvidele kasvas Reedik Palm tõenäoliselt üles raamatute keskel. Ise ilukirjandust kirjutama hakkas poiss varakult, seda tõendab näiteks 1944. aasta veebruaris kolmes eksemplaris masinal trükitud ja vihikuks kokkuköidetud luulekogu „Minu luuletused. I“ (Palm k: A1), mis sisukorra järgi sisaldas algselt kümmet eelmise aasta jooksul loodud värsssteost ning mille ametliku moega vormistus matkib päriselt kirjastatud raamatute oma.

Ehkki fragmentaarset proosa- ja värssloomingut 1950. aastatest on säilinud, pole selget ülevaadet sellest, kui palju Palm heitlikeil sõjajärgseil aastail õpingute kõrvalt kirjutas. Ent 1965. aastal, mil tema esimene jutt Pioneeri veergudel ilmus, oli toona 32-aastase mehe näol tegemist juba küpse autoriga.

Kokku on tema algupärasest belletristikast ilmunud 22 luuletust ning 4 novelli, mis jõudsid lugejateni väljaannete Edasi, Noorus, Pikker ja Pioneer vahendusel (vt Lisa 1). Lisaks neile vaatleb sinne töö tema lõpetatud teoseid, mis olid samuti peaaegu alati mõeldud avaldamiseks, ent erinevatel põhjustel ilmuda ei saanud, nõnda laieneb haaratav osa loomingust kuue luule- ning kahe proosateksti võrra. Käsitlemata jäävad Palmi publitsistilik pärand (sh ilukirjandusele lähenevad satiirilised palad, nagu 1966. aasta juunis Pikris ilmunud „Füüsika ja lüürika“), tõkelooming ning poolelijäänud tööd.

Debüütjutt „Vaigulõhn“ sobib näitlikustama Palmi omapärasest n-ö avaldamisstrateegiat, mida ta hiljemgi korduvalt tarvitas. Nimelt osales

„Vaigulõhn“ Pioneeri 1965. aasta lühiproosa konkursil,³ kus see pälvis koos Helju Rammo looga „Professori poeg“ II preemia (I jäi välja andmata), mis ühtlasi tingis jutu avaldamise võistlust korraldavas ajakirjas. Järgmise kuue aasta jooksul võttis Palm osa veel viiest proosa- ja ühest luulekonkursist, seejuures vaid viimasel korral (1971. aasta Edasi konkursil jutuga „Udumäe kuningas“) ei arvatud tema käsikirja paremate hulka. Arvestatav osa tema loomingust on niisiis ilmunud – ja ehk koguni kirjutatud – nende võistluste tõttu.

On mitu võimalikku põhjust, miks professionaalset kirjanikuteed alustav autor oma tööd sageli (ent mitte alati) just konkursižüriide pilgu alla usaldas. Küllap mõjusid ahvatlevalt Edasi ja Pioneeri võistluste harilikult üsna suured auhinnafondid – kõige tulusamaks osutusid novellid „Vaigulõhn“ ning „Metsik suvitaja“, mõlema eest sai Palm 150 rubla preemiaraha (Selgusid ... 1965; Selgusid ... 1967) –, samavõrd innustav võis olla kohene ja jätkuv edu, mis teda konkurssidel saatis. Tasub silmas pidada, et need võistlused asusid siiski kirjanduselu perifeerias ja sestap valitses sealseid otsustusprotsesse (vähemasti soodsa žüriikoosseisu puhul) väiksem ideoloogiline surve kui peavoolus. Näiteks Palmi hämara sõnumiga luuletust „Kes minevikku ei mäleta“ koos kolme teisega (Palm k: G1) ajakiri Looming 1967. aastal ei avaldanud, misjärel saatis autor teose sama aasta Edasi luulevõistlusele, kus see koos luuletusega „Not to be“ pälvis III preemia ning trükiti ära sama lehe 5. novembri numbris. Palmi konkursilembust saab seletada ka väitega, et tema tugevus peitus

3 Eesti NSV perioodikaväljaannete korraldatud ilukirjanduskonkursid kui nähtus vääriks tõenäoliselt tõsisemat uurimist juba üksnes nendega kaasneva tekstimaterjali kvantiteedi pärast, ent lisaks (säilinud) käsikirjadele võiks meie seniseid kultuuri- ning kirjandusloo käsitlusi tublisti rikastada ka nii võistluste tulemuste kui korralduse sisuline ja statistiline analüüs.

lühivormides, ent kuna ta ühegi mahukama töö kirjutamiseni ei jõudnud, jääb see kinnitamata.

Ajakirjandus kui avaldamiskoht vajutas oma pitseri Palmi teoste retseptioonile: efemeerne kontekst ei soodusta süvenemist ja kestva väärtuse otsimist, samas kui juttude-luuletuste laialipillutatatus ei kinnista autori nime lugejate teadvusesse. Teisest küljest olid aga ajakirjandusväljaannete tiraažid 1960. aastate teises pooles äärmiselt suured, mis omakorda tähendas potentsiaalselt väga laia lugejaskonda ka Palmi tekstidele. Kõige suurema trükiarvuga väljaanded, kus need ilmusid, olid Tartu päevaleht Edasi ja satiiriajakiri Pikker. Esimese tiraaž kasvas vahemikus 1965–1970 ülikiiresti: 48 100-st eksemplarist 91 900-ni (Lauristin jt 1987: 25). Pikri veergudel ilmunud Palmi luuletuste enamiku puhul on see arv 50 000⁴. Võimalik, et tema kõige suurema kogutiraažiga üksikteos oli novell „Libahunt“, mis ilmus 1967. aasta esimesel päeval Edasis ning 1969. aasta juulis Domas Lukšyse leedukeelses tõlkes päevalehe Kauno Tiesa kultuurilisas Kūrybinė Savaitė. Palmi esindustekstiks kujunes aga hoopis lugu „Metsik suvitaja“, mille esmatrükk ilmus 1967. aastal Pioneeris ning kordustrukid antoloogiates „Jutupaunik 1969“ ja „Kullaotsijad“ (14 aastat peale autori surma). „Metsiku suvitaja“ summeeritud tiraaž ulatub 72 000-ni.

Kriitikute tähelepanu keskmesse jõudis Palmi looming harva, ent põgusaid sõnavõtte selle üksikute osiste asjus tuli ajakirjanduses ette õige mitmel korral. Ainsana pakub tervikvaadet tema belletristikäekirjale Ivar Kulli ja Abel Nagelmaa (1975: 137–138) nekroloog erialaväljaande Matemaatika ja Kaasaeg 20. numbris, mis markeerib lisaks lahkunu teadussaavutustele ära tolle proosa,

4 Siin ja edaspidi on andmed pärit trükiste impressumitest.

luule ning satiiri põhijooned, rõhutades üldistatult nende originaalsust ja vaimuerksat iseloomu. Kõige erilisem ja põhjalikum Palmi eluajal ilmunud tema loominguga kajastus pärineb Oskar Kruusilt (1967: 3), kes leiab ülevaatlikus artiklis „Fantastikast eesti lastekirjanduses“, et „Vaigulõhn“ on ühes Vladimir Beekmani raamatuga „Aatomik“ tugevaimaks teoseks ENSV kaasaegses lastele suunatud teadusulmekirjanduses. Kruus kõneles Palmi debüütjutu voorustest ka Kirjanike Liidu lastekirjanduse komisjoni organiseeritud seminaril 1965. aasta detsembris (Mure ... 1966). Enamik meedias väljendatud asjakohaseid kriitilisi mõtteid on aga ühenduses nende töödega, mis võtsid osa Edasi kirjanduskonkurssidest. Tavakohaselt järgnes konkursitulemuste väljakuulutamisele ühe žüriiliikme artikkel võistlustööde taseme kohta ning sellised kirjutised sisaldasid muuhulgas lakoonilisi hinnanguid Palmi teostele.

2.2. Kahe maailma teema

Reedik Palmi loomingus võib täheldada mitmesuguseid korduvaid jooni nii struktuurilises (nt lineaarsus, luules riimid), žanrilises (ulme, satiir) kui ka temaatilises (motiivid reaalteadustest, rahvapärимusest) plaanis, ometi pole ükski nende hulgast sedavõrd läbiv ja määrav kui nn kahe maailma teema. Kahe maailma suhe näikse seal olevat lausa nii oluline, et suurem osa muudest autori meeliselementidest on valitud vastavalt sellele ja seatud selle teenistusse.

Kahe maailma teema kui Palmi loominguga poeetika juhtprintsipi seisneb sisemiselt toimimisloogikalt väga erinevate (puhuti suisa vastandlike) reaalsuse kontseptsioonide, aegruumide, kultuuride, mõtteriitide või maailmavaadete otsakuti⁵ seadmises. Tihti esindavad maailmu tegelaskujud, vahel keskkonnad

5 Kahe maailma kokkupuute variante on kirjanduses mitmeid. Need võivad näiteks teineteist läbistada – võte, mida on olmeaalsuse nihestamiseks armastanud kasutada Andres Ehin (vt Hennoste 2012: 220–221). Reedik Palmi tekstides tekib side maailmade vahel vaid väga

(nt inimtühi linn loos „Järeleksam“), mida aktsenteerivad tähendusrikkad üksikkujundid. Soodsates tingimustes kontakt esindajate vahel tekib, ent ainult ajutine: püsiv ühendus on maailmade lahknevuse tõttu välistatud. Sellegipoolest muudab see kontakt vähemalt ühte osapooltest (kuid mitte kumbagi maailma tervikuna), annab talle võime teist mõista ja seeläbi avardada oma maailmapilti. Nagu ütleb suvitav teadlane Tiina umbusklikule emale „Libahundis“: „Kas teil pole kunagi pähe tulnud, /---/ et on asju maa ja taeva vahel, millest me võib-olla pole undki näinud?“ Harvem viib maailmapildi avardumine mõjualtima tegelase katsele üle joosta, teisisõnu maailma vahetada (seda tüüpi esindab metsavend „Metsikus suvitajas“).

Kirjanik on maailmade suhet kujutanud ambivalentset, üks ei ole kunagi olemuslikult parem teisest ja selleks, et tegelikkust tõetruult ja tervikuna modelleerida, on vaja arvestada mõlemaid. Ent maailmade positsioonid pole sellest hoolimata võrdsed. Lähtuvalt nende erinevatest temporaalsetest suunitlustest (minevikku või tulevikku), dünaamilisusest ning asendist subjektiivsuse-objektiivsuse teljel on ühe edasikestmine ohus, samas kui teine on täiesti elujõuline. Siiski ei ähvarda nõrgemas seisundis maailma lõplik kadumine, osa sellest jääb ka edaspidi teise süsteemiga paralleelselt talitlema. Palmi teostes levinud vastanduses täidab hääbuva⁶ maailma rolli aegamööda unustuse hõlma vajuv ürgselt looduslähedane elu- ja mõttelaad, kus valitsevad

piiratud ulatuses ja mõneti isoleeritud tingimustes, seda võiks võrrelda närviimpulsi ülekandega ühelt neuronilt teisele, kusjuures seda võimaldavad jätked – akson ning dendriit – paiknevad oma rakkude perifeerias.

6 John Clute on fantaasiakirjanduse kontekstis võtnud kasutusele termini *hõrenemine* (ingl *thinning*), viitamaks protsessile, mille käigus sekundaarsed maailmad kaotavad oma kunagise hiilguse ja elujõu (vt Clute 1999). Reedik Palmi loomingus leiab hääbuva maailma puhul aset midagi samalaadset, ehkki sellele ei järgne möödunud kuldaja taastamine, nagu imeulmenarratiivides kombeks.

rahvausundist pärit uskumused, tavad ning tõekspidamised; temaga satub kokkupuutesse ratsionaalne tulevikule orienteeritud kaasaeg, mille religiooniks on saanud positivistlik (reaal)teadus. Taoline maailmapaar kannab näiteks luuletust „Täna õhtul kell 20.00 tantsivad murueide tütreid“ ning „Ennemuistsete juttude“ tsükli.

Kontakt, mis binaarse tegelikkusekäsitluse pooluste vahel tekib, on loomult dialoogiline, seda kas otseses (vestlus) või ülekantud tähenduses, viimasel juhul võivad repliike asendada tegevused. Enamasti on Palmi narratiivides olemas sümbolid, mis funktsioneerivad kahe maailma ühenduskohta markeeriva piirikivi, lävepaku või väravana, olgu nendeks siis füüsilised objektid, nagu lehekiosk ja ohvrikivi, või mõttelised, nagu käepigistus ja matemaatiline teoreem. Luules, kus narratiiv ei pruugi omada nii suurt kaalu, loovad pinge teravad kontrastid maailmade vahel, mida rõhutab salmikompositsioon, originaalsed sõnaleiud ja stiiliregistrite segamine. Nii rakendab regivärsile omast parallellismi ning algriimi ühenduses kaasaja kontekstiga luuletus „Aurea prima sata est aetas“: „Lennukiga ei saa minna – / radarita raske tee. / Salasillad hõbelinna / viivad üle vaskse vee.“

Juhul kui Palmi looming ei ole teravalt satiiriline, on see sügavalt eskapistlik, misjuures tulevad taaskord mängu kahe maailma teema iseärasused. Reaalsusest eemaldumine eeldab usutava sekundaarmaailma loomist ja kuigi Palmi teoste tegevustik võib rulluda lahti ka läbinisti eskapistlikes keskkondades (eksoplaneet Hades, koloniseeritud Marss, Udumäe kuninga valdus) ning seal unistatakse utoopilisist paigust nagu Murumaa või Kungla, peitub talle autorina eriomasem mõttepagu maailmadevahelise kontakti

toimumistingimustes. Nimelt leiab selline kontakt harilikult⁷ aset maailmade üksteist riivavatel äärealadel, kusagil, kus mõlema sfääri mõjuvõimu tasakaalustab kaugus nende tsentritest. Üldiselt tähendab eemalolek tsentritest ühtlasi (ajutist) eemalolekut ühiskondadest, kohustustes ning autoriteetidest. Dialoog, Palmi teoste sage sisuline selgroog, saab seega tekkida vaid äralõigatuses argiruumist ja jõudehetkel – mõlemad neist on eskapismi olulised eeltingimused. Samuti võib loometöös näha autori põgenemisvõimalust igapäeva ja teadusliku tegevuse kammitaist.

Reedik Palmi elu pakub ohtraid võrdlusjooni kahe maailma teemale tema loomingus. Tema enese staatus vähemasti elu teises pooles (kui sündisid teosed, mida see töö vaatleb) on mitmel viisil kahetine, otsekui seisnuks ta ise kahe maailma vahel, tundes mõlemat, ent kuulumata päriselt kummagi koosseisu. Palm oli korruga matemaatik ja literaat, kui laenata sõnapaar tema järelehüüde pealkirjast. Nende valdkondade vahendajaks pidas ta ennast ka ise, sellest annab tunnistust ilmselt TA Keele ja Kirjanduse Instituudis töötamise ajal paberile pandud ideekavand õpikule „Matemaatika filoloogidele. Eksperimentaalne väljaanne“ (Palm k: B1). Kuivõrd praegu kuulub huvifookusesse vastanduse teine pool, literaadiseisus, siis on kohane peatuda just tollel, ja kirjeldada sellest hargnevaid edasisi maailmakonflikte.

Üheks taoliseks konfliktiks võib lugeda tõika, et kuigi Palm oli kirjanduselus autsaider, pälvis ta oma vähest viljakust arvestades ebaproportsionaalselt sageli auhindu. Enamasti tõukuvad biograafilised ühenduslülid vastuoluliste maailmade vahel aga ajalisest perspektiivist. Vana ja uue sünteesijana oli Palm

7 Erandiks on avaldamata jutt „Udumäe kuningas“, kus virvatuluke juhatab kaasaja inimesed läbi metsa otse mütoloogilise nimategelase elupaika.

hästi kursis nii enne okupatsiooni tegutsenud eesti kirjanike⁸ loominguga kui moodsa teadusulmekirjandusega mõlemalt poolt raudset eesriiet. Ärkamisaegse eesti kirjandusega paralleelide loomine võimaldas tal polemiseerida kaasaajaga. Vahest kõige mängulisemalt demonstreerib seda 1966. aastal Sirbis ja Vasaras avaldatud arvustuse paroodia „Kuhu te lähete, sm. Andi?“ (Retsensent 1966), kus ta rakendab pseudonüümi varjus parteilise kriitika täit arsenali, et materdada Friedrich Kuhlbari tuntud laulu „Kui Kungla rahvas kuldsel aal“ teksti, lastes mõnuga välja paista ideoloogilise argumentatsiooni absurdsusel. Sama pikk või isegi pikem ajaline perspektiiv iseloomustas Palmi lugemust kitsamalt ulmekirjanduse vallas, sest ehkki tema põhitähelepanu oli suunatud selle valla värskete tipploomingule (Stanisław Lem, vennad Strugatskid), polnud talle tundmatud ka žanri nn lätteautorid nagu E. T. A. Hoffmann ja H. G. Wells.

2.3. Kirjanduslikud mõjutused

Reedik Palmi tekste iseloomustab intertekstuaalsete suhete rohkus. Eriti selgelt tuleb see välja tema valitud pealkirjades – ja motodes, mis neid aeg-ajalt saadavad. Luulepealkirjade puhul seisneb see tihti poolikute tsitaatide kasutamises („Per aspera..?“, „...Aut nihil“, „Kes minevikku ei mäleta“). Allusioonide amplituud on väga lai, ulatudes maailmakirjanduse klassikutest (William Shakespeare, H. G. Wells, Harper Lee) eesti kirjanduse omadeni (Fr. R. Kreutzwald, August Kitzberg, Juhan Liiv), neist omakorda kaasaegsete kodumaiste autoriteni (Jaan Kross, Uno Laht, Aadu Hint). Mõnikord on Palm viidanud konkreetsele teosele, nii on luuletuses „Tüli me ei nori“ selleks Uno

⁸ Nii mõnegi vana kirjandustraditsiooni kehaajaga oli Reedik Palm tänu oma isale ka ise kokku puutunud, näiteks 1940. aastate alguses hakkas August Palmil külas käima Friedebert Tuglas, kellega too oli tuttavaks saanud juba 1923. aastal (Kiipus 2002: 124).

Lahe luuletus „Roosad prillid“ ning Kitzbergi näidendit „Libahunt“ töötleb samanimeline jutt; aga vahel on viite algupärast olulisem selle sisu või originaalautori loomelaad üldiselt.

Küsimusele, kelle teosed on teda kirjanikuna kõige enam mõjutanud, sobib tõenäoliselt vastuseks Stanisław Lem. Poola ulmekirjanduse käilakuju tekste luges Palm nähtavasti nii eesti (Loomingu Raamatukogus ilmusid Jaan Kaplinski tõlkes esimesed Ijon Tichy lood juba 1962. aastal) ja vene keele vahendusel kui originaalis ning vähesel määral eestindas neid ka ise. Tema ainus avaldatud Lemi-tõlge trükiti ära ajakirja Noorus 1966. aasta detsembrinumbris ning see kandis pealkirja „Päästkem kosmos! (Ijon Tichy avalik kiri)“⁹. Lemi oleks ta soovinud tõlkida palju rohkem, näiteks 1968. aasta lõpus pakkus ta ajalehe Noorte Hääle toimetajale, et võib järjejutuks vahendada „Võitmatu“ („Niezwyoczony“), ühe kirjaniku viimastest romaanidest, ent teiste toimetuseliikmete huvi jäi leigeks – Lemi stiili ei peetud piisavalt põnevaks (Põder k: C1). 1969. aasta aprillis sõlmis Palm kirjastusega Eesti Raamat lepingu (Potisepp, Palm k: D1) Lemi teose „Powrót z gwiazd“ eestindamiseks. Tõlke valmimise tähtajaks määrati alguses 1. juuni 1970. aastal, ent Palmi põdura füüsilise ja vaimse tervise ning muude toimetuste tõttu jäi mahukas tõlketöö venima ega saanudki valmis. Lõpuks, 1973. aasta sügisel, vaid mõned kuud enne Palmi surma, ütles kirjastus lepingu üles (Riikoja k: E1). Romaan avaldati eesti keeles alles 1976. aastal „Mirabilia“ sarjas Gunnar Kaarendi tõlkes pealkirja all „Tagasitulek tähtede juurest“.

9 1964. aastal avaldatud loo pealkiri poola keeles on „Ratujmy kosmos (List otwarty Ijona Tichego)“ ja see kuulub Ijon Tichy mälestuste tsüklisse. Reedik Palmi oma on tänini ainuke selle jutu eestikeelne tõlge.

Stanisław Lemi mõjude avaldumise kaardistamine Palmi teostes nõuaks omaette uurimust. Selle töö kontekstis väärib märkimist, et ka poola kirjaniku loomingu südames on küsimus kahe maailma – oma ja võõra – kontaktist, õigupoolest on Lem korduvalt kujutanud (nt romaanis „Solaris“) selle tekkimise võimatust; samas kui Palmi proosas kokkupuude ja teise mõistmine aset leiab ning isegi tagajärgi evib. Veel tasub tähele panna, et kuigi maaväliseid eluvorme on Palmi tekstides mõnikord mainitud (iseäranis meeldejäädvalt „Vaigulõhnas“, kus peategelased kaitsevad end Marsi oasis sauruselaadsete pterodonide eest), ei ole nad kunagi osapooleks suures kahe maailma konfliktis, nagu seda on Solarise planeedi elav ookean inimkonna suhtes. Kõige ilmsemalt näib olevat Lemist inspireeritud tema Pikris ilmunud luuletsükkel „Robotite rahvaluulet“, mis loob koomilise efekti, asendades harjumuspärase inimliku lüürilise mina masinlikuga. Samuti kajastub mõlema mehe belletristikas nende ühine huvi küberneetika vastu.

Teadusulme koha pealt oli Palmi näol kindlasti tegemist žanriteadliku autoriga. Tema lugemismärkmetest, väljakirjutatud tõlkeideedest ja üksikutest käsikirjalistest tõlgetest nähtub, et ta oli peale Lemi tuttav veel paljude prominentsete žanriautorite loominguga. Nõukogude Liidu kirjanikest olid tema jaoks olulisimad Arkadi ja Boriss Strugatski tandemi ning Genrihh Altovi teosed, nii ühelt kui teiselt on ta lühiproosat ka ise eesti keelde tõlkida püüdnud (Palm k: F2, C2; F1). Samuti olid Palmi lugemislauale jõudnud muuhulgas selliste vene keeluruumi ulmeautorite nagu Gennadi Gor, Ariadna Gromova, Georgi Gurevitš, Valentina Žuravljova ning Lidija Obuhhova tekstid. Võõrad polnud talle ka angloameerika kaasaegse ulme suurkujud Isaac Asimov,

Arthur C. Clarke, Robert A. Heinlein, Clifford D. Simak ja John Wyndham, nende teoseid luges ta vene keele vahendusel.

Pilk Palmi loomingu intertekstuaalsele mõõtmele kinnitab, et tema kirjanduslikud huvid ei piirdunud kaugeltki mitte ulmežanri ja proosaga – on ju igasugune žanrikirjandus enamasti proosakeskne nähtus –, vaid samamoodi köitis teda värske lüürika. Literaadi arhiivimappide vahel leidub paar võõrkeelset luuleraamatut (vene autorid Vadim Šefner ja Semjon Kirsanov, austria luuletaja Erich Fried), üksikuid luuletekste ja -tsitaate ning luuletõlkemärkmeid. Ainsad avaldatud (Edasis, 12. juuli 1970) luuletõlked Palmi sulest on tehtud tšehhi keelest, nende kolme luuletuse autor Miroslav Holub oli, nagu temagi, korraga teadlane ning kirjanik. Kodumaistest eeskujudest tõusevad luule vallas esile Uno Laht ja Jaan Kross.¹⁰

10 Reedik Palm on kirjutanud ka ühe Krossi-paroodia pealkirjaga „Kõik inimesed on sündinud Oxfordis“, mis sisaldub följetonis „Kuidas ma romaani kirjutasin“ (Autor 1967: 2).

2.4. Ajastu kontekst

Sulaaja lõppemist märgib Eesti ajaloo periodiseeringutes tavaliselt 1964. (Nikita Hruštšovi kukutamine) või 1968. aasta (Praha kevad). Selline arusaam paigutaks Reedik Palmi avaldatud loominguga kas osaliselt või tervikuna sula raamidest välja. Ent mentaliteediloo seisukohast ei pruugi selliste rangete piiride tõmbamine olla kuigi õigustatud. Olaf Kuuli (2002: 157–158) on näidanud, et mitmed sulaajale iseloomulikud tendentsid jätkusid kohalikus kultuurielus isegi peale 1968. ja 1969. aastat ning samamoodi jäi kauemaks püsima intelligenti seas eelmise perioodi kestel kujunenud liberaalne vaimsus. Kuna Palmi proosa ja ehk rohkemgi veel luule haakub eelkõige sulaaegse eesti kirjanduse ja meelelaadiga, siis käsitleb see töö tema lühikest tähetundi ühena ideoloogilise kontrolli mahenemise lõppakordidest.

Mis lähendab teda kui kirjanikku kultuurisula vaimule? Esiteks teoseti vahelduva tugevusega esiletõusev autoripositsioon, mida võiks nimetada küünilisusejärgseks humanismiks või illusioonideta optimismiks. Seesugune hoiak kristalliseerub ehedaimalt Nooruse-buketi luuletuses „Tüli me ei nori“, kus seda rõhutab (omariikluseni ulatuv!) minevikku kaasav ajapanoraam. Proosas kannab selgelt sedasorti maailmapilku „Järeleksam“, kus inimkond saab omaenese põhjustatud katastroofi järel juhuslikult uue võimaluse. Raske minevik on kogu sulaaja kirjandusega vaikimisi kaasaskäiv oluline märksõna, sest lõviosa toona debüteerinud autoritest olid noores eas vahetult kokku puutunud sõja, karmide repressioonide või mõlemaga, ka vanematel rehabiliteeritud kirjanikel olid seljataga äärmiselt keerulised ajad. Ometi jagus neil lootust helgemale tulevikule.

Läbielatud sõjakoledusi ja vanglakogemust on Palm rohkem või vähem varjatult oma loomingus peegeldanud, näiteks luuletuse „Tüli me ei nori“ ridades „Me lapsepõlve kildudeks löid „stukad“ / ja sahhariini imalmõrkjas maik, / tuldsülitavad kodumetsatukad / ja sidemeisse imbuv verelaik“, kusjuures moto – selle algsel kujul¹¹ – osutab hetkele, mil autor viibis Vasalemma laagris. Luuletust võib lugeda kui põlvkonnamanifesti ning see tõestab ilmekalt, et Palmi eskapistlikest kalduvustest hoolimata iseloomustas teda erk taju kaasaja olude ning inimeste valitseva meelsuse osas.

Teine asi, mis tema isiksuse juures hästi sulaaega sobitub, on poeediambitsioon. 1960. aastatel juhtis kirjanduskonjunktuuri tuntavalt luule ja seda ka nõudluse poolest (Velsker 2001: 414). Hüpotetiliselt oleks Palmist ehk isegi võinud kassetiautor saada, ent see nõudnuks soodsate asjaolude kokkulangemist: kaasa oleks aidanud tema luuletuste avaldamine Loomingus 1967. aasta alguses, samuti pidanuks tema värsslooming jääma silma kassettide koostajale Oskar Kruusile, kes küll tema proosat juba kiitnud oli. Võrdluseks, viimases kassetis („Noored autorid 1967“) ilmus Albert Koeney õhuke luulekogu „Vihmade vaikus“, mille autor oli kirjandusse tulnud alles aastal 1966, kui tema luulet avaldati järgemööda väljaannetes Pilt ja Sõna (nr 4), Noorus (nr 7, vaid üks number enne Palmi omasid) ja Looming (nr 9). Pärast kogu ilmumist kadus Koeney peaaegu jäljetult ENSV kirjandusmaastikult, Cornelius Hasselblatt on teda sestap nimetanud „ühapäevaliblikaks“ (Hasselblatt 2016: 544). Kas sarnane saatus oleks võinud ka Palmile osaks saada?

11 Moto „Tüli me ei nori“ alguses vaatab tagasi ilmselt Reedik Palmi jaoks märgilisele Uno Lahe luuletuse „Roosad prillid“ raadioettekandele ühel vanaaastaõhtul. Trükkis ilmunud redaktsiooni järgi kanti luuletus ette 1952., käsikirjade (Palm k: G2) redaktsiooni uskudes 1953. aasta lõpus.

Ida ja lääne vastandus on maailma polariseeriva külma sõja tingimustes oluline paljude 1960. aastatel tegevate eesti kirjanike, sealhulgas Palmi töodes. Esmapilgul kahe maailma teema teravaks väljavoolimiseks ideaalset materjali pole ta aga sellel otstarbel (keskse poeetilise instrumendina) enamasti rakendanud. Ida-lääne telje suhtes on hoopis olulisem tema kui autori teadlik asetumine sellele, õieti seisukohavõtt. Novell „Vaigulõhn“ algab lausega „Tüdruk paar sammu ees, mees järel, läksid nad läbi sügava punase liiva otse läände, sinna, kus otsatu kõrbe kohal oli loojumas tilluke kahvatu päike“ ning sama on ka pisut teisiti sõnastatud lõpulausete sisu. Nii annab „Vaigulõhn“ üpriski luulelises võtmes kätte Palmi suunitluse: kuigi ta ise paiknes kindlalt idas (punasel planeedil), väljendus tema teostes selge püüdlus lääne (kauge päikese) poole. Suurel määral tingis taolise positsiooni juba žanrivalik, pea kogu NSVL-i 1950.–1960. aastate teadusulmekultuur joondus angloameerika kirjanduse järgi, sellest kõnelesid nii nõukogude autorite katsed oma lugudes läänelikku miljööd kopeerida, arvukad ulmetõlked inglise keelest kui ka lugejaküsitluste tulemused (Major 2003: 79).

Ükskõik, kas avaldada oma tekste raamatukaante vahel või mitte, tuli kuuekümnendatel tahes-tahtmata arvestada tsensuuriga. Nagu paljud selle aja autorid, kompis ka Palm pidevalt lubatu piire, kord edukamalt, kord vähem. Üks sümbol, mida rahvuslikult meelestatud kirjanikud Nõukogude perioodil sageli oma loomingusse sisse kodeerida proovisid, oli loomulikult sinimustvalge värvikombinatsioon. On väikestviisi ime, et juba korduvalt mainitud luuletus „Tüli me ei nori“ sai ilmuda koos ridadega „Ei leinanud me kadund paradiise, / õnn-rõõmsat trikolooris isamaad“, mis lisaks Eesti Vabariigi „paradiisiks“ tituleerimisele viitas üsna otseselt nii selle lipuvärvidele kui

hümni algusele. Peale seda õnnestumist tahtis ta astuda veel sammu kaugemale ja saatis Pikri toimetajale Rudolf Rimmelile luuletuse „Eestima, su mehemeel...“ (Palm k: G3), mis sisaldas sõna „sini-must-valge“ ning pehmedavana mõeldud jämekoomilisele lõpule vaatamata, tegeles tervikuna avalikult kõnealuse värvikolmiku tähendusega. Seda luuletust Rimmel targu trükki ei andnud, vastasel korral oleks nii ajakiri kui ka autor ise pidanud tõenäoliselt silmitsi seisma tõsiste tagajärgedega. Palm kasutas muidki meetodeid, et oma teostesse dissidentlust sisse põimida, olgu selleks siis oma sõnumi põhjaliku kujundilise šifreerimise (nt luuletuses „Kes minevikku ei mäleta“) või valitseva paradigma kinnisväärtuste ümberpööramise (tarbetu kanglastegu, inimlikult käituv metsavend jm) kaudu.

Mart Velsker (2001: 416) on üles loetlenud peamised suunad, mida loomeinimesed sulaaajal oma töös valida said: „1) nõukogulik kunstikäsitus; 2) orienteerumine traditsioonilistele kunstivõimalustele; 3) orienteerumine uuendustele, seni tundmatute võimaluste loomisele ja kasutamisele.“ Esimesest suutis Palm pea täielikult mööda minna, teist võib kõige selgemalt näha tema tõsise tooniga luuletuste küllaltki klassikalises vormis (läbivalt abab-riimiskeemiga katräänid), aga just kolmas – modernse ulmekirjanduse kujul – moodustas tema loomingu keskse komponendi.

Ometi polnud Palm mitte ainus kohalik ulmekirjanik, ega olnud teadusulme (toona kasutati vene keelest laenatud terminit *teaduslik fantastika*) kitsalt ilukirjanduse pärusmaa. Võimuorganite heakskiidetud tulevikuvisionid, mille koondnimetuseks kujunes TTR ehk teaduslik-tehniline revolutsioon, tungisid jõudsalt väga erinevatesse kultuurisfääridesse nukufilmist (Elbert Tuganovi „Ott kosmoses“) graafikani (Allex Kütt, Olev Soans). Elnara Taidre on välja

toonud kosmoseteema imbumise Tallinna linnaruumi kino- („Kosmos“) ja tänavanimede (Saturni, Komeedi) ning koguni mänguväljakute rakette matkivate atraktsioonide kaudu (Taidre 2010: 75). Ulmelisus oli 1960. aastatel ühiskonnaelus nii tugevalt esil, et omavahel kippusid segi minema olevik ja tulevik ning kunst ja teadus. Nii võis sõna *küberneetiline* tähistada ühekorraga millegi seost värskes paljulubava teadusdistsipliiniga kui kirjanduslikku žanrimääratlust („küberneetiline lastenäidend“).

XX sajandi kaks esimest kümnendit olid NSV Liidus tunnistajaks teadusulmekirjanduse populaarsuse äärmiselt kiirele, lausa plahvatuslikule kasvule, millele andsid hoogu esimeste sputnike jõudmine orbiidile (1957) ja Juri Gagarini kosmoselend (1961). Žanri eriline positsioon Nõukogude kultuuriruumis oli tingitud võimude kasinast ja rahva tormilisest huvist selle vastu, esimene tagas teadusulmele võrreldes peavoolukirjandusega leebema ideoloogilise järelvalve, teine pani kirjastajaid välja mõtlema üha uusi nippe, et selle nõudluse-pakkumise kreenikaldunud tasakaalu pealt kasu lõigata (Major 2003: 73).

Eesti ulmekirjanduse uus laine sai alguse sulaaja hakul, kui äsja tagasi kirjandusellu lubatud Friedebert Tuglas („Viimne tervitus“, 1957, kirjutatud juba 1941) ja Paul Viiding („Marsi ja Jupiteri vahel“, 1958) avaldasid mõlemad ühe kaalukama žanritundliku novelli. Järgnenud aastakümnet on Jüri Kallas (2020: 447) nimetanud „üheks ulmelembesemaks eesti kirjanduses“. Ning tõepoolest mitmekesisust kodumaine ulmekirjandus kuuekümnendatel aastatel märgatavalt. Loomingu Raamatukogu avaldas kõrgelt hinnatud välismaa ulmeautorite (sh Stanisław Lem, Isaac Asimov, Kōbō Abe) proosat, 1965. aastal ilmus esimene eestikeelne teadusulmeantoloogia „Põgenemiskatse“. Järk-

järgult lisandus valdkonda tundvaid, hindavaid ja viljelevaid kirjanikke (Rein Sepp, Boris Kabur, Henn-Kaarel Hellat), tõlkijaid (Jaan Kaplinski, Ralf Toming, Ain Raitviir, Matti Vaga) ning tõlgitsejaid (Ustus Agur, Ain Kaalep). Žanri andunud lugejate ring oli aga kindlasti tunduvalt laiem. Selle peamine sihtrühm Nõukogude Liidus kujutas endast noori meessoost inseneeriataustaga haritlasi ja oskustööliseid linnades (Major 2003: 74). Viimast väidet kinnitab ka Reedik Palmi isik. Ent mitte kõik toonased teadusulme austajad polnud noored ja reaalaridusega, nende hulgas leidis veel näiteks Uku Masing.

Kõige varem ja kõige põhjalikumalt minetas ulme oma perifeerse seisundi laste- ja noortekirjanduses, mis oli muust kirjandusest fantastilise elemendi suhtes juba eos sallivam. Kümnendivahetusel sai populaarseks kuhugi muinasjutu ja teadusulme vahele jääv Vladimir Beekmani lasteraamat „Aatomik“ (1959), mille põhjal valmis ka kuuldemäng ning hiljem nukufilm. Väljaannetes Noorte Hää, Pioneer, Säde ja mujal ilmusid nooremale publikule suunatud tõlked ulmejuttudest, samuti algupärandid, üheks viljakaimaks autoriks Madis Raju. Anti välja lasteulmeteoste tõlkeid (Jerzy Broszkiewicz „Suur, suurem, kõige suurem“, Nikolai Nossov „Totu Kuul“), vanemat ja uuemat ulmekirjandust sigines eesti keelde noori lugejaid köitva menuka raamatusarja „Seiklusjutte maalt ja merelt“ vahendusel. Erakordne edu sai osaks Boris Kaburi lasteulmenäidenditele „Rops“ (1964) ja „Rops aitab kõiki“ (1965), mis toodi lavale mitte ainult Eesti liiduvabariigis, vaid veel mitmetes teatrites NSVL-is, Soomes ja kaugemalgi (Org 2017: 159). Mitmeid Palmi lugusid on samuti mugav seostada lastekirjandusega, eriti tänu tema meelistegelastüübile, kelleks oli söakas, ent tasakaalukas noor tüdruk.

Palmi paberite hulgas on tõenäoliselt 1960. aastate keskpaigus üles tähendatud ebaselge otstarbega teadusulmežanri üle arutleva kirjatöö mustandlikud märkmed (Palm k: C3), kus ta muuhulgas väidab, et: „Eesti fantastikat ei ole olemas (kui olla päris täpne, siis tuleks öelda: peale Friedebert Tuglase).“ Vaevalt, et ta eesti värskel ulmekirjandusega üldse kursis ei olnud, pigem kumab lausest läbi nõudlik kriitika selle esimeste verisulis katsetuste arvel, mis ei kannata kuidagi kõrvutust „Viimse tervitusega“. Teoseid, mis oleksid ajaproovile hästi vastu pidanud, on tolle perioodi kodumaises teadusulmelises proosakirjanduses tõesti vähe. Selles valguses võib Palmi juttudes näha esimesi päriselt küpseid tekste eesti ulmetraditsioonis Tuglase ja Viidingu järel ning ühtlasi žanri kuuekümnendate aastate paremikku.

3. Kahe maailma teema proosas

3.1. Ülevaade proosaloomingust

Kokku on Reedik Palmi loominguist säilinud kuus terviknovelli, neist kaks, „Kohtumine“ (Palm k: C4) ja „Udumäe kuningas“ (Palm k: G4), jäid avaldamata ning nende käsikirjad on digiteerituna kättesaadavad selle töö lisas nr 2. Pooled tema avaldatud lugudest on ilmunud ajakirjas Pioneer („Vaigulõhn“, „Metsik suvitaja“), pooled päevalehes Edasi („Libahunt“, „Järeleksam“). Selline jaotus ei arvesta tema juttude-novellide hulka följetone, mida küll bibliograafias (vt Lisa 1) on nimetatud „satiirilisteks lühijuttudeks“.

Kui satiir kõrvale jätta, on eranditult kõik Palmi jutud osalenud kirjandusvõistlustel, mida on korraldanud kas Edasi või Pioneer. Edasi konkurssidel pälvis tema novellistika ühe kolmanda preemia ja ühe äramärkimise, Pioneeri omadel kaks teist kohta ja ühe ergutuspreemia. Kindlasti on konkurssidele kirjutamine jätnud oma jälje nii lugude vormile kui sisule. Vormi poole pealt seadis raamid võistlustöödelt oodatav maht (Edasi puhul maksimaalselt 10–15 masinakirjalehekülge, Pioneeri puhul 12). Võistluste eelteadetes sisaldasid soovitusid juttude sisu osas, mis teinekord võisid olla üpris üksikasjalised. Näiteks 1965. aasta Pioneeri konkurss, millele Palm esitas loo „Vaigulõhn“, kuulutati välja koos järgmiste sõnadega:

„On soovitav, et võistlusjutud kajastaksid probleeme meie laste mitmekülgsest pioneeri- ja koolielust, meie laste jõukohasest abist kodumaale, uue inimese iseloomuomaduste kasvatamisest, räägiksid meie laste laagripäevadest, matkadest, sportimisest. Samuti ootame võistlusele töid, mis kõnelevad revolutsioonisündmustest, Suurest

Isamaasõjast, töökangelastest ja kommunistlike noorte elust. Ka teaduslik-fantastilistel teemadel kirjutatud jutud on teretulnud.“

(Kirjutame ... 1965)

Ehk ajendas just viimane lause Palmi esimest teadusulmelist lugu paberile panema?

Tutvumine tema märkmete ja käsikirjadega annab aimu Palmi igikestvast realiseerimata püüust suuremate vormide poole proosas,¹² mis kõnekalt väljendub jututsüklite planeerimises. Nii pidi „Vaigulõhn“ moodustama ühe osa või peatüki lasteraamatust „Täiesti harilik maailm“, mis kavandi (Palm k: G5) järgi oli mõeldud omalaadse *fixup*-teosena, mille tegevustik keerleb Marsil paikneva 6. Asula ning seal sündinud tüdruku Sirje ümber, keskendudes – ilmselt raamjutustuses üles astuva õpetajakuju abil – kasvatusprobleemidele ja kitsaskohtadele kaasaja haridussüsteemis. „Täiesti hariliku maailma“ idee üks põhitelg oli peategelase Sirje psühholoogiline areng ja teine Marsi koloniseerimise käik (Palm k: G6). Analoogilisi jutuseeriaid või raamatuid oli Palmil eri aegadel kavas rohkem, mõnest (nt inimese-masina suhet lahkavast „Kuuendast päevast“) ei jõudnud trükki ühtegi osa, ülejäänutest kõige rohkem üksainus. Olgu põhjuseks siis Palmi perfektsionism, püsimatu meel või ka kombinatsioon mõlemast, aga üksnes rahvaluulelist minevikku ja kaasaega segavast „Ennemuistsete juttude“ tsüklis on ta valmis saanud kaks tervikjuttu: „Libahunt“ (1966, ilmunud 1967) ning „Udumäe kuningas“ (1971). Pooleli jäi samasse sarja kuuluv novell „Sõnajala õis“, mille sisuks oli sõnajala ootamatu õidepuhkemine botaanikaaias kontrollitud tingimustes (Palm k: G7). Samalaadseid lõpetamata jutukäsikirju leidub teistegi tsüklite puhul.

12 Tegelikult on märke samasugusest tendentsist ka luule puhul. Reedik Palmi arhiivis leidub näiteks vihik 13-osalisena kavandatud poemi „Stigma diaboli“ algusega (Palm k: D2).

Et igakülgsest kokku võtta Palmile kui prosaistile eriomaseid valikuid, ei piisa ainult kahe maailma teemast tulenevatele ühisjoontele osutamisest. Üks elemente, mis kõiki tema kuute novelli silmatorkamatult üksteisele lähendab, on sihtrühm ehk autoripoolsed ootused lugejale. Tundub, et ta suhtus lugejatesse lugupidavalt: ei alahinnanud nende teadmiseid (mh keerulise sõnavara osas) ja tõlgendamisvõimet, ei pehmandanud nende säästmiseks raskeid teemasid, ei lugenud moraali; seda suhtumist ei määranud avaldamiskoht: Pioneeri jaoks kirjutatud jutud pole sisult ega stiililt lastepärasemad kui teised. Selget eralduspiiri lastele ja täiskasvanutele mõeldud kirjanduse vahele ei luba tõmmata ka lugudes sageli mõjule pääsevad muserdavad meeleolud: abitus, üksindus, hirm, trööstitus, igavus, ebamäärane rahutus ja teadvustatud paratamatus. Eriti teravalt on nimetatud emotsioonid kohal juttudes „Kohtumine“ ja „Järeleksam“, esimeses neist paneb 15 aastat teel olnud kosmoselaeva arst oma ängistuse sõnadesse nii: „Viis ja pool tuhat päeva ootust. Terve igavik. Ümberringi ainult kauged, liikumatud, külmad, ükskõiksed tähed. Tekib mulje, nagu rakett seisaks paigal. Ja et ta jääbki igavesti seisma sinna samasse paika, mõttetusse, nürimeelsesesse ruumi. Et mitte kunagi ei jõua me mitte kuhugi. Et ka Maa on meid unustanud. Et keegi ei teagi enam meie olemasolust. Et meie lendu pole üldse tarvis.“

Veel seob Palmi proosateoseid järjekindlalt minimalistlik ruumikujutus. Keskkonnad, millesse tegelased asetatud on, on küll konkreetsed, aga edasi antud sedavõrd nappide vahenditega, et teatav annus tinglikkust jääb neisse alles. Iga loo tegevuspaik on justkui ruumimudel – kord linn, kord mets, kord kõrb; igal mudelil on metafoori jõud. Väheste tegelaskujude (maksimaalselt neli, tavaliselt kaks) toimetamine sellises poolabstraktses keskkonnas loob

hõlpsasti teaterliku efekti. Kirjeldatud ruumivalikud on kooskõlas kahe maailma erinevuste rõhutamise taotlusega – ja enamjaolt dikteerib maailmade vastandus nende perifeerse olemuse –, ent neil on tähendus ka väljaspool seda konteksti. Mõnikord on tähenduse raskuskese otsemaid tuvastatav (nt „Kohtumise“ planeet Hades on oma nime saanud vanakreeka mütoloogia surnute riigilt ning „Udumäe kuninga“ Udumägi on kirjanduslik laen Kreutzwaldilt), teistel puhkudel on lugejale jäetud interpreteerimisvabadus laiem.

3.2. Kahe maailma teema „Metsiku suvitaja“ näitel

Reedik Palmi 1967. aasta novelli „Metsik suvitaja“ sõlmitus on ühtlasi kahe maailma põrkumine: maal vanaema juures koolivaheaega veetev kaheksanda klassi tüdruk satub soos uidates juhuse tahtel metsavenna („bandiidi“) redupaika, kus too on end viimased 20 aastat varjanud. Nad hakkavad rääkima ning õige pea mõistab tüdruk, et metsavend kavatseb ta tappa, vältimaks võimalust, et mehe asukoht reedetud saab. Ometi karuse metsavenna süda ootamatu külalise jutu mõjul sulab, ta otsustab nooruki ellu jätta ja viimase soovitusel hoopis ise oma „vabatahtlikust vangistusest“ lahti ütelda.

„Metsiku suvitajaga“ annab Palm oma panuse 1960. aastatel eesti proosakirjanduses kanda kinnitanud lähiminekliku karmide sündmuste läbikirjutamise traditsiooni, kus „[t]abud küll murtakse, ent totaalsete ajaloovõltsingute asemele tulevad pool- ja kolmveerandtõed“ (Epner 2001: 480). Pole teada, kas ta ise mõne metsavennaga kohtunud oli, aga see võis juhtuda näiteks vanglas (1953) või Vasalemma laagris (1953–1954), nõrka pidepunkti pakub taolisele teooriale kirjutamata jäänud raamatu „Seiklus“ ideekavand

(Palm k: C5). Tõsielulise tagapõhjaga romaan või novellikogu oli mõeldud vahelduvate vaatepunktide kaudu läbi valgustama umbes 15 aasta pikkust perioodi kuni tollase tänapäevani. On ilmne, et Palm plaanis teose tarbeks isiklikest kogemustest inspiratsiooni ammutada ning see nähtub ka „Seikluse“ vanglaelu kirjeldava osa kohta käivatest märkmetest, kus muuseas figureerib kinnipeetavate tegelaskujude nimekirjas keegi metsavend.

Tugevama positsiooniga maailma esindab jutus tüdruk. Tema karakteris kohtuvad kaasaeg ja helge homne, teine neist juba ainuüksi ta noore ea tõttu, aga lisaks käib sellega kaasas tulevikkuvaatav mõttelaad („Ma tahan botaanikuks hakata, kui keskkool läbi saab.“). Taolised iseloomujooned nagu siirus, südikus, uudishimulikkus ja seadusekuulekus on eesrindlikule pioneerile väga sobilikud ja sellisena sümboliseerib tüdruk kahtlemata Nõukogude okupatsiooni, ent samas pole tema käitumises jälgegi pavlikmorozovlikult pimedast režiimitruudusest: ta mõtleb oma peaga, näeb metsavennas hädas olevat kaasinimest ning tahab teda aidata. See vastuolu materialiseerub väikeses, kuid märgilises riietust puudutavas detailis. Nimelt kannab tüdruk peas rätti, mille väljanägemine annab nõtkelt mõista, et kummagi maailma moraalne pale pole plakatlikult lihtne ning hea tahtmise korral võib neis näha sarnasusi. Rätt on „punasekirju“, ent koolilaps on ta ümber pea sidunud „röövli kombel“. Esimene epiteet ütleb vaid, et rätt paistab punane – aga see on üldistus, mis jätab muu asjakohase värvi, ornamentika ja tekstuuri kõrvale. Niisamuti ei ole tema omanik pelk mutriku sotsialismimasinas, nagu metsavend liig rutakalt järeldab. Teisalt lähendab viide räti röövellikule kandmismaneerile kahte maailma üksteisele, sest bandiidi- ehk röövlivand saadab ju tegelikult end aastakümneid avalikkuse

eest varjanud meest. Tüdruk on pioneer ja seega assotsiatsioon pioneeride kaelarätiga samamoodi – värvuslikust ebakõlast hoolimata – kerge tekkima, groteskeks muudab selle seose taas räti kandmise viis.

Julgelt lootusrikkale, kainelt kaalutlevale ja kõrge moraaliga maailmale vastandub avalikkuse eest varjatud maanurk ning selle üksildane ja kibestunud asukas – äsja keskea künnise ületanud metsavend. Tema selgelt kaduva maailma teravik on suunatud minevikku, mille suured märksõnad on vägivald ja kaotatud vabadus. Väljaõeldu taustal aimduvad veel rahvuslik vastupanu ning omariikluse järjepidevus. Novelli tekstis on vihjatud, et metsavenna perekonnanimi on Reiman, mis loob assotsiatsiooni ühe rahvusliku liikumise juhtfiguuri Villem Reimaniga. Sooküünis elava mehe sõnadest ning tegudest õhkub rohmakust, ebakindlust, umbusaldust, väsimust, ängistust ja varjatud selgelt artikuleerimata hirmu. Kujundlikult võtab tema maailma olemuse kokku Soome puss, mille ta – ilmselt kähmluse käigus – võttis ära läheduses tegutsenud metsavendade rühma liidrilt, kui too teda rühmast kõrvalejäämise pärast ründas. Märkimaks lõplikku otsust maailma vahetada, heidab metsavend loo lõpus noa laukasse. Seda žesti võib tõlgendada kui seljapööramist minevikule, mille pärisosaks on vägivald, alaline valvelolek ja üksindus.

Ilmne paralleel maailma kaheksjaotumisele on nähtav linna ja maa või tsivilisatsiooni ja metsikuse vastandamises. Just teadmine, et tüdruk on linnast pärit, paneb „metsiku suvitaja“ teda silmapilkselt kahtlustama. Samamoodi nagu Palmi teisteski novellides, toimub ka siin maailmadevaheline kontakt mõlema reaalsuse äärealadel. Geograafilises plaanis leiab kohtumine aset küll maal, metsavenna varjupaiga keskmes, kuid ajalises mõõtmes on kujutatud

hetk kindlasti lähemal pioneeritüdruku ootusäreva ja uut väärtustava maailma raskuspunktile. Tegelased on teineteisega rääkimise ajal ümbritsetud looduslikust keskkonnast, ent linn on vaid ühe bussisõidu kaugusel ning kaasaegse tehnika võidukäigu ilmingud jõuavad ka sellesse eraldatud paika: eemalt kostub traktorimürinat ja üle taeva lendab reaktiivlennuk.

„Metsik suvitaja“ on poetikalt üsna tüüpiline Palmi kahe maailma teema näide, kus maailmade eristamiseks ei ole aga autoril vaja läinud ühtegi ulmelist elementi – kogu sündmustik paigutub tegelikkuse (või seda modelleerivasse) raamistikku.

4. Kahe maailma teema luules

4.1. Ülevaade luuleloomingu

1966. aasta oli Reedik Palmi jaoks erilise tähtsusega, lisaks isikliku elu sündmustele (abiellumine) ka kirjanduslikus mõttes. See oli nähtavasti tema literaadikarjääri kõige viljakam aasta, valmisid kaks novelli („Kohtumine“, „Libahunt“), kümme luuletust, mitu vestet ja üks tõlge (Stanisław Lemi „Päästkem kosmos!“), pealekauba veel Ivar Kulliga kahasse kirjutatud artikkel tõlkemasina kallal töötanud eesti leiutaja Johannes Vahtra kohta („Uut masintõlke ajaloos“, Matemaatika ja Kaasaeg XI). Esimest korda ilmus loomingu, mida ta oli oma nime all (konkursianonüümsuse ja varjunimedeta) avaldamiseks saatnud – neli luuletust ajakirjas Noorus, mis olid ühtlasi tema luuledebüüdiks. Palmi lähenemine proosa ning luule avaldamisele oli niisiis algusest peale erinev, võistlusele läkitas ta oma lüürikat vaid ühel korral, 1967. aastal. Võimalik, et ta pidas ennast toona ennekõike luuletajaks, kes saatis jutte lastekirjandus- ja ajalehekonkurssidele, ent luuletusi Nooruse ja Loomingu toimetustesse. Kuid Eesti NSV kirjanduse lipulaev Looming tema luulet ei avaldanud ning alates 1969. aastast sai Palmi ainsaks väljundiks selles vallas huumoriajakiri Pikker – küllap käis sellise kannapöördega käsikäes ka nihe tema kirjanikuidentiteedis.

Proosa puhul piisas Palmi loomingu koguhulga selgitamiseks lõpetatud novellide kokkulugemisest, lüürikat on aga keerulisem piiritleda. Esiteks ei saa selget eraldusjoont tõmmata päevakajalise vähenõudliku (nt „Patoloogiline meetod“) ja tõsisema kirjandusliku pretensiooniga (nt „Kohalik õhtu“) pilkeluule vahele, mõlemat on Pikris avaldatud ja kumbagi pole selle töö

ilukirjandusteoste arvestusest välja jäetud. Samuti pole välja jäänud „Rahvuslik leinapäev“, mis on kirjutatud vahetult peale USA presidendikandidaadi Robert F. Kennedy atendaati 1968. aasta juunis ning kvalifitseerub seega juhuluuletuseks. Iseseisvate värsteoste sekka pole arvestatud Palmi proosatekstide sees esinevaid luuletusi, laulusõnu või katkendeid neist, mille pikkus mõnikord ületab eraldi ilmunud luuletuste oma. Nii illustreerib kahe maailma erinevusi „Kohtumises“ novelli sisse põimitud kahe kosmoserännu-teemalise šlaagri tekstide (kokku 20 värssi) sisuline kontrast. Terviklikuna näivat originaallüürikat on käsikirja jäänud loomingus rohkem kui samasugust proosat, sealt on teostestatistikasse võetud need luuletused, mida autor on ise parimateks hinnanud¹³ või mille ta on mõnda väljaandesse avaldamiseks saatnud.

Pidades silmas kõike eelnevat, võib konstateerida, et Palmi bibliograafia ei anna täielikku ülevaadet tema luuleloomingust, selle nimekirjast jääb välja umbes viiendik tekstidest, mida siin on eraldiseivate tervikluuletuste hulka loetud. Taoliseid luuletusi on kokku 28 tükki. 15 neist on ilmunud Pikris, 4 Nooruses, 3 Edasis, ülejäänud ei jõudnud avalikkuse ette (nende digiteeritud käsikirjad on töö lisas nr 3).

Paistab, et autori kindlaks poetiliseks eelistuseks oli nelikvärssidesse jagatud rõhuliselt korrastatud riimluule, ent sellega tema väljendusvahendite pagas ei piirdunud. Palm on kirjutanud ka puhast silbilis-rõhulist („Intelligentne sügis“) ja vabavärsile lähenevat („Rahvuslik leinapäev“) luulet.

13 Ühes Reedik Palmi arhiivist pärit mapis leidub alajaotus „Etaloonid“ (Palm k: G8), mis sisaldab luuletuste „Tüli me ei nori“, „Täna õhtul kell 20.00 tantsivad Murueide tütre“, „Kas maksab ilmaaegu vaeva näha?“, „Kas tead, mis on kustunud kaja?“, „...Aut nihil“, „Per aspera..?“, „Aurea prima sata est aetas“, „Etiam tu – Eesti?“ ja „Kes minevikku ei mäleta“ masinal ümbertrükitud käsikirjapuhtandeid.

Üsna rangetesse raamidesse kätketud stiili muudavad mängulisemaks hoolikalt paigutatud lisasiirded ning eeskätt väga loomulikuna mõjuv, kuid sellele vaatamata eripärane ja tihkelt varjundiküllane keelekasutus. Heaks näiteks viimase tõdemuse kohta on viis, kuidas ta võtab kahe värsiga kokku sulaaja olemuse teoses „Tüli me ei nori“: „On puhtaks päribriisiks ammu pahvatanud / orkaanisüdamiku tüüne tuuletus.“ Edasi 1967. aasta luulevõistluse žüriisse kuulunud Aleksander Suuman (1967: 2) on Palmi luuletuste kohta – küll teiste näidete („Kes minevikku ei mäleta“ ja „Not to be“) varal – öelnud, et „[p]ildid ja vihjed järgnevad neis /---/ üksteisele nii ootamatult ja sealjuures nii iseenesest mõistetavalt, et tajun voolamist, midagi sarnlevat kärestikulise jõega. Ja tahes- tahtmata tekib usaldus veehulkade /---/ ammendamatusesse.“

Palmi värssloomingu voolusängi (kui jätkata jõemetafooriga) kuju kirjeldamiseks on olulised kolm vastandust. Teemaatikas liigub kirjanik konkreetsete argidetailidega täidetud tänapäeva ja abstraktselt esitatud igavikuliste ideede vahel. Meeleolud kõiguvad külmast ironiast sinisilmse unistamiseni. Luuletuste ülesehituse äärmused avalduvad suletud puändiga narratiivides ja teisalt filosoofilistes mõtisklustes, mis võivad olla edasi antud retoorilise pöördumise kaudu (nt „Kas tead, mis on kustunud kaja?“). Aga need on üksnes kaldad või välispiirid, iga nimetatud vastandus hõlmab tegelikult paljude võimalike vaheväärtustega skaalat, mille otspunktid on märgilised seepärast, et aeg-ajalt kujutavadki endast tekstide kahte maailma või, sagedamini, juhatavad lugeja nende olemuse jälgedele. Siin ei ole nii selget skeemi kahe maailma teema lahendamiseks kui proosas, ent eri pooluste vastastikmõjud pääsevad ka luules kõige reljeefsemalt esile neil juhtudel, mil maailmadele on ühepalju tähelepanu pühendatud, nende suhet erapooletult

vaadeldud ja nende tunnusjooned omavahel tasakaalu seatud. See on autoril märkimisväärse kirkusega õnnestunud Nooruse luuletustes, satiiri hulgast eelkõige „Kohalikus õhtus“, mis paatosest nõretavate kriitiliste situatsioonide ja lihtsa maaelu idüllilise paralleelkujutusega kannab endas ootamatult mitmekihilist variatsiooni Palmi loomingu keskele teemale. Efektseid variatsioone on rohkem, kahe maailma kokkupuude võib luules sündida näiteks kromanjoonlaste ja neandertaallaste („Kuidas elati Cro-Magnon'is“), rahvusluse ja kosmopolitismi („Etiam tu – Eesti?“) või võimu ja vaimu („Per aspera..?“) vahel.

4.2. Kahe maailma teema „Kas maksab ilmaaegu vaeva näha?“

näitel

Luuletus „Kas maksab ilmaaegu vaeva näha?“ jutustab kuues katräänis sümmeetrilise ülesehitusega lihtsa loo vanast mehest, kes tuleb matemaatikaprofessori juurde, et lasta tal kontrollida oma Fermat' teoreemi tõestuskäigu õigsust. Professor leiab igati ootuspäraselt tõestusest vigaseid kohti, kuid vana mees ei heitu, kavatseb vead parandada ning lubab seejärel naasta.

Kõige nähtavam on kahe maailma teema keskkondade ja tegelaskujude omadustes. Teos algab ja lõppeb lüürilise linnalooduse kirjeldusega (viimases stroofis: „Puud akna taga sahisid vaevu. / Tuul kuivi lehti pildus kõnniteel. / Veeloigus poisid ujutasid laevu.“), mille sihitule hajameelsusele vastandub teadlase kabineti tõine, täpne ja pisiasjadeni korrastatud õhkkond. Vana mees, kes on sillaks kõrvuti eksisteerivate, ent üksteisest eraldatud keskkondade vahel, on pärit vabast välismaailmast, kuid tahab panustada täpse teadusilma

oluliste probleemide lahendamisse. Tema kehastab Reedik Palmi loomingulist kreedot, mida võiks, laenates sõnu luuletusest „Kes minevikku ei mäleta“, üldistatult mahutada fraasi „puhas rõõm on aina otsida“, seetõttu kangastub eakas matemaatikahuvilises lugejale kergesti autori *alter ego*. Professor seevastu on küll tark, hooliv ning abivalmis, aga temas puudub usk, mis kuulsa teoreemi tõestamise poole pürgijaid sütitas – ja nii saabki luuletus temalt oma pealkirja.

Sellegipoolest pole kirjaniku meelisteema tuum siin varjul üheski tegelases või tegevuspaigas, vaid konkreetses kujundis – juba nimetatud Fermat' teoreemis, millest selle rikkalikud tähendustasandid teevad vahest kahe maailma probleemi kõige terviklikumalt hõlmava üksiksümboli kogu Palmi loomingus. Fermat' teoreem, õieti Fermat' suur teoreem väidab, et kui astendajate (n) väärtus on suurem kahest, siis puuduvad võrrandil $x^n + y^n = z^n$ naturaalarvulised lahendid. Näiliselt väga lihtsakoelise seaduspära ristiisaks on Pierre de Fermat, 17. sajandi matemaatik, kes kirjeldas seda 1637. aastal antiikautor Diophantose teose „Aritmeetika“ leheservale tähendatud märkuses, koos kinnitusega, et kirjutajal olevat olemas teoreemile „tõepoolest imepärane tõestus“, mille jaoks küll veeris liiga kitsaks jäi (Lõhmus 2005: 1370–1371, 1375).

Järgnevate sajandite jooksul proovisid mitmed võimekad matemaatikud (harrastajatest rääkimata) teoreemi kehtivuse saladusele jälile jõuda, kuid nende ponnistused viisid üksnes üha suureneva hulga erijuhtude tõestamiseni, üldtõestus jäi aga endiselt kättesaamatuks (Lõhmus 2005: 1591–1594). Töö võrrandi kallal ei olnud siiski asjatu: selle käigus tehtud avastused sillutasid 19. ning 20. sajandil teed tervete uute matemaatikaharude loomisele ja seda mitte ainult arvuteoorias (Samas: 1600–1601). 20. sajandi esimene pool tähistab probleemi lahendamispüüetes madalseisu, füüsik Jaak Lõhmuse väitel sai

Fermat' teoreem siis külge „teatava möödunud aegade värvingu, olles midagi alkeemiataolist“ (Samas: 1594). Umbes samasugune aura ümbritses seda ilmselt ka luuletuse „Kas maksab ilmaaegu vaeva näha?“ kirjutamise aegu.

Missugust tähendust kandis Fermat' teoreem kui kunstiline kujund 1966. aastal Palmi kahe maailma teema kontekstis? Üks selle tugev konnotatsioon on kaugel möödunud märgiline üleolek ratsionaalsest kaasajast. Samalaadsel suhtel rajanevad tihti Palmi teoste intriigid ning selles mõttes asetub Pierre de Fermat ühte ritta Udumäe kuninga, taevase Isa ja murueide tütardega – tema käes on võti,¹⁴ mis tagab ligipääsu nüüdisteaduse süsteemse pilgu eest varjatuks jäävatele tarkustele ja jõududele. Teoreemi ajaloos kohtuvad veel faktid ja usk, reaalsus ja romantika, matemaatika ja kirjandus; tema olemasolu tuletab meelde, et isegi värskem täppisteadus ei suuda kõiki maailma toimimise lihtsaid seaduspärasusi lõpuni seletada. Olenevalt vaatepunktist võib tõestuse puudumises näha needust (professor: „Kolmsada aastat pole tõestust leitud... / Kolmsada aastat... lausa anateem“) või, vastupidi, inspiratsiooni otsingute jätkamiseks.

Luuletust ei saa pidada tüüpiliseks Palmi kahe maailma kokkupuute eksperimendiks, erinevus tuleb ilmsiks peategelase rollis. Teoreemi tõestuse kallal pusiv vana mees suudab liikuda ühest maailmast teise, ja mitte ühe korra ning saatuse tahtel – mis on Palmi loomingus küllaltki harilik –, vaid mõlemas suunas, korduvalt ja eesmärgipäraselt. Selle töö teostevaliku tegelaskujude seast on ainsana ligilähedase positsiooniga „Libahundi“ Tiina, kes oskab ohvrikivi juures ennast loomaks muundada ja kasutab seda võimalust regulaarselt, et

14 Praeguste teadmiste valguses peetakse väga ebatõenäoliseks, et Fermat'1 „Aritmeetika“ ääremärkuses kirjeldatud tõestus ka tegelikult olemas oli. Kindlaid andmeid on vaid selle kohta, et ta tõestas teoreemi kehtivuse erijuhul $n = 4$. (Lõhmus 2005: 1375–1376)

argielu raskust maha raputada. Nii Tiina kui ka luuletuse nimetu vana mehe puhul on märgatav kahetise kuuluvusega paratamatult kaasnev isolatsioon: ühe juttu ei usuta kodus ega koolis, teist ei võta tõsiselt akadeemiline maailm.

Vana mehe tavatu seisund väärrib tähelepanu kogu suure kahe maailma teema seisukohast. See teema, mis taotleb teravdatud võrdlusest võrsuvat värsket vaadet esmajoones kaasaja oludele, toetub arusaamale, et mõlemal maailmal on teise olemasoluga arvestamisest mõndagi võita. Võime vastasmaailma näha ning tema toimemehhanismidest õppida ei ole aga midagi loomulikku, vaid enamasti omandatav ainuüksi juhuse läbi. Kuid vana mees, kelle jaoks maailmade piiri ületamine ei valmista raskuseid ja kes tunneb mõlema poole reegleid, tõuseb Palmi narratiivimustritest kõrgemale, peaaegu autori tasemele, ning hakkab järjekindlalt polariseerunud reaalsustest midagi uut ja inimnäolisemat sünteesima.

Tänapäeva lugeja seisab luuletuse sisu tõlgendades silmitsi veel ühe tähenduskihiga, mis lähtub vahepealsetest arengutest matemaatikateaduses. 1995. aastal esitas Andrew Wiles lõpliku Fermat' teoreemi tõestuse, mille viimistlemisel oli talle abiks Richard Taylor (Lõhmus 2005: 1598). Sellega sai Palmi luuletuse pealkirjas püstitatud küsimus faktilisele aluspõhjale tugineva vastuse ning võib vast väita, et teos, mille ilmumise ajal poisiohtu Wilesi juba Fermat' kirjeldatud probleem köitis,¹⁵ on vananenud väärikalt.

15 1953. aastal sündinud Andrew Wiles juhtus teoreemi kohta lugema 10-aastasena. Selle petlik lihtsus tekitas temas kiiresti tungiva soovi tõestus ise välja mõtelda (Lõhmus 2005: 1599).

Kokkuvõte

Reedik Palm (1933–1974) oli matemaatikaharidusega eesti insener, teadlane ja kirjanik. See töö uurib tema loodud kirjandusteoseid, kitsama eesmärgiga sõnastada neis korduv poeetiline põhistruktuur – kahe maailma teema, ning kirjeldada lähemalt selle esinemisvõimalusi. Kuivõrd Palmi autorikäkirja ja avaldamisvabaduse nüansseeritumaks mõistmiseks on vaja tunda tema inspiratsiooniallikaid ning teda ümbritsenud 1960. aastate Nõukogude kultuuriolusid, siis on uurimuses veidi valgust heidetud ka nendele.

Period, mille kestel Reedik Palm omaenese ilukirjanduslikule loomele pühenduda jõudis, oli lühike. Esimese loo ilmumist 1965. aastal lahutas tema surmast vaid kaheksa aastat ja sama palju kuid, tegelikult kirjutas ta algupärast proosat ja luulet sellest üksnes esimese kuue aasta jooksul. Tervikteoseid valmis tolle aja sees 34: 6 juttu ning 28 luuletust. Niisugusest arvestusest jäävad kõrvale tõlked ja proosatiirid. Kõige soojem vastuvõtt sai osaks Palmi novellidele, eriti „Libahundile“ (ilmus ka leedu keeles) ning „Metsikule suvitajale“ (kaks kordustrükki).

Ta osales regulaarselt kirjanduskonkurssidel, mida korraldasid lasteajakiri Pioneer ja ajaleht Edasi, kokku seitsmel taolisel. Konkursside toimumine oli talle ilmselt peamine ajend proosa kirjutamiseks, eranditult kõigi lõpetatud juttude käsikirjad on Palm saatnud sel moel teiste autorite omadega võistleva ning kõik tema neli lugu, mis perioodikas ilmusid, avaldati just tänu võistlustel pälvitud tunnustustele. Edasi luulekonkursil osales ta vaid korra, samuti edukalt, ent üldiselt ei vajanud erinevate väljaannete (Pikker, Noorus, Edasi) toimetused tema luuletuste trükikõlbulikkuse kinnitamiseks konkursipreemiate

prestiiži. Eesti piires oli Palmi ilukirjandustekstide levik lai, sest need ilmusid suuretiraazilises ajakirjanduses; nende vahetu retseptsioon – ehkki hõredavõitu – oli äärmiselt positiivne: lisaks mitmetele konkurssidel võidetud auhindadele võtsid üksikute teoste kohta kiitvalt sõna sellised kirjandustegelased nagu Oskar Kruus ning Aleksander Suuman.

Olgugi et rangemate poliitilise ajaloo periodiseeringute järgi paigutuks Reedik Palmi looming stagnatsioonaja algusesse, on siinses töös seda nähtud osana sulaaaja kirjandusest. Niisugust käsitusviisi toetavad näiteks Palmi pürgimine luuletaja-staatuse poole aktiivse loomeaja esimeses pooles, tema teoseid läbiv kaine ja samas lootusrikas vaade kaasaja keerukusele ning žanripuhta teadusulmekirjanduse viljelemine. Seal kõrval on jooni, mis talle kui autorile on väga iseloomulikud, aga sulaaega sobituvad vähem, nagu sünge paratamatuse õhustik novellistikas või selgekujuliste vanakooli traditsioonide raamides (ülesehituse, riimide, kohati meetrika puhul) püsimine lüürikas.

Kaalukam osa Palmi ilukirjandusest on ilmunud, kuid materjalid tema enda arhiivist näitavad, et leidub veel väärtuslike tervikteoste käsikirju, mida erinevatel põhjustel, näiteks tsensuuri tõttu, nende kirjutamisajal avaldada ei saanud. Seesugused käsikirjad kahe novelli ja kuue luuletuse tekstiga on digiteeritud ning pildid nende lehekülgedest on paigutatud töö lõppu, lisadesse nr 2 ja 3. Palmi säilinud poolikud käsikirjad ning märkmed annavad aimu tema arvukatest – paraku teostamata jäänud – kirjanduslikest plaanidest, nii nähtub sealt pidev metoodiline soov luua temaatiliselt seotud jutuseeriaid või -kogusid.

Reedik Palmi looming paistab silma allusioonide rohkuse ja nende laia diapasoni poolest. Vihjed ammustele tekstidele (ladina sententsid, iseseisvumiseelne eesti kirjandus) vahelduvad vihjetega värsketele, 1950.–1960.

aastatel ilmunud teostele (eesti sulaaja luule, läänelik teadusulmekirjandus), kõik see kokku räägib autori suurest ja mitmekülgsest lugemusest. Tema tähtsaimaks kirjanduslikuks eeskujuks võib pidada Stanisław Lemi.

Selle uurimuse keskmes on küsimus Palmi belletristika eripära määratlevate tunnuste kohta, sügavuti on vaadeldud kahe maailma teemat kui kõige läbivamat ja mõjurikkamat originaalset tunnust. Liialdamata võib väita, et kogu tema looming keerleb ümber tolle teema, mis mõtestab tegelaste suhteid, intriige, kujutatud keskkondi, sümboleid ja stiili. Kahe maailma teema on poetikavõte, mille toimimahakkamiseks on vaja kahte maailma – omavahel selgelt vastuolus olevat tegelikkusekontseptsiooni. Maailmade vastuolu ilmneb neile omaste mõtteviiside, nende muutumisvõime ja jätkusuutlikkuse määra, nende asukate elu valitsevate reeglite, aga eelkõige nende pärusaegruumi märkimisväärses erinevustes. Palmi on eriti huvitanud vanade ja uute maailmade vahekord, mitmel korral väljendub see pärimusliku mineviku ning tehnilise kaasaja kõrvutamises.

Kahe maailma teema ei avaldu proosas ja luules ühtemoodi. Kui Palmi jutusužeed tegelevad maailmade kontaktiga ja järgivad kogu aeg ühte väikeste variatsioonidega narratiivset plaani, siis igas luuletuses on kirjanik sealseid maailmaid vastandanud ise moel, ehkki need vastandused avanevad alati hoolikalt valitud ning suhestatud kujundite kaudu. Illustreerimaks žanrist sõltuvat põhimõttelist lahknevust, on töös eraldi peatükid proosa ning luule kohta, kus on vastavalt analüüsitud kahe maailma teemat ühes novellis („Metsik suvitaja“) ja ühes luuletuses („Kas maksab ilmaaegu vaeva näha?“).

Võibolla on kahe maailma teema Reedik Palmi loomingus seepärast, et tema enda rollid kirjanduses ning elus allusid kaksikjaotusele: ajastuomase

väljenduse kohaselt oli ta ühtaegu füüsik ja lüürik. Vaid ühele valdkonnale spetsialiseerunud inimeste seas tajus ta ise teravalt oma erilist positsiooni, sellega kaasnevat avarat silmaringi rakendas aga meeldejäädvalt ilukirjanduses. Uue ja vana, tõsikindla ja hämara vaimuka sünteesija teoste paremik on ajaproovile vastu pidanud ning omandanud isegi kahe maailma sulami või pigemini algallika – tegeliku maailma – muutumisel värsked tähendusi. Jääb lootus, et need praeguseks unustatud tekstid paeluvad suuremat hulka lugejaid kord jälle – tulevikus.

Kirjandus

Annus, Epp, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker 2001. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.

Autor, A. = Reedik Palm 1967. Kuidas ma romaani kirjutasin. (Kogemuste vahetamise korras). – Edasi nr 184, 2.

Clute, John 1999. Thinning. – The Encyclopedia of Fantasy. Eds John Clute, John Grant. London: Orbit, 942–943.

Hasselblatt, Cornelius 2016. Eesti kirjanduse ajalugu. Tlk Mari Tarvas, Maris Saagpakk, Ave Mattheus. Tartu-Tallinn: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Hennoste, Tiit 2012. Hämarus lumeväljadel. Eesti kirjandus ja sürrealism. – Täiskui: Andres Ehin. Koost Arne Merilai. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 199–228.

Kallas, Jüri 2020. Eesti ulmest – lühidalt ja põhjalikult. – Fändomi sünd. Artikleid ulmekirjandusest. Tartu: Eesti Ulmeühing, 445–457.

Kiipus, Merike 2002. Valik August Palmi ja Friedebert Tuglase kirju. – Keel ja Kirjandus 2, 124–131.

Kirjutame lühijutte lastele 1965. – Sirp ja Vasar nr 9, 7.

Kruus, Oskar 1967. Fantastikast eesti lastekirjanduses. – Edasi nr 49, 2–3.

Kull, I., A. Nagelmaa 1975. Reedik Palm – matemaatik ja literaat. – Matemaatika ja kaasaeg. XX. Abimaterjale matemaatika õpetajatele ja õppijatele. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 136–139.

Kullaotsijad 1988. Koost Heljo Mänd. Tallinn: Eesti Raamat.

Kuuli, Olaf 2002. Sula ja hallad Eesti NSV-s. Kultuuripoliitikast aastail 1953–1969. Tallinn: Olaf Kuuli.

Lauristin jt = Lauristin, Marju, Peeter Vihalemm, Sulev Uus, Juhan Peegel 1987. Rajoonileht ja lugeja. Tallinn: Eesti Raamat.

Lõhmus, Jaak 2005. Matemaatika suurprobleemidest. – Akadeemia 6, 1347–1376; 7, 1589–1624; 8, 1815–1850.

Major, Patrick 2003. Future Perfect? Communist Science Fiction in the Cold War. – Cold War History 1, 71–96.

Mure põhjus kasinuses, rõõmu oma – sisukuses 1966. – Nõukogude Õpetaja nr 1, 2.

Org, Andrus 2017. Eesti ulmekirjanduse žanrid ja nende poeetika. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Retsensent, R. = Reedik Palm 1966. Kuhu te lähete, sm. Andi. (Retsensioon). – Sirp ja Vasar nr 32, 7.

Saatusekaaslased. Eesti noored vabadusvõitluses 1944–1954 2004. Koost Udo Josia. Tartu-Tallinn: Endiste Õpilasvabadusvõitlejate Liit.

Selgusid lühijuttude võistluse parimad 1965. – Noorte Hääl nr 118, 4.

Selgusid lühijuttude võistluse parimad 1967. – Noorte Hääl nr 138, 2.

Suuman, A. 1967. Et siseneks võhivõõras koputamata. – Edasi nr 277, 2.

Taidre, Elnara 2010. Kosmoseteema käsitlusi Nõukogude Eesti graafikas. – Kunstiteaduslikke Uurimusi 1–2, 72–98.

Valge, Jüri 2015. Personaalia. – Generatiivse grammatika grupi juubelikoosolek.

18.12.2015. Teesid. Toim Jüri Valge. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, 34–44.

Käsikirjaline materjal

Palm, August. Päevaraamat 10.09.1965–17.01.1967. EKM EKLA = Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti kultuurilooline arhiiv f 286 m 85 s 1.

Palm, Vello. Reedik Palmi elulugu (dateerimata, Mare Koidu valduses)

Materjalid Reedik Palmi isiklikust arhiivist (mappides, osaliselt süstematiseeritud, läbiva numeratsioonita, Mare Koidu valduses, autoriks Reedik Palm, kui ei ole märgitud teisiti):

Mapp A: avaldatud tööd (sh ajakirjad, ajaleheväljalõiked) jm

- 1) Eksemplar trükimasinal trükitud 1944. aasta luulekogust pealkirjaga „Minu luuletused. I“, keskelt osa puudu.

Mapp B: populaarteadusliku sisuga kaastööde materjalid, ilukirjanduslik looming koolipõlvest jm

- 1) Paberileht rotaprintõpiku „Matemaatika filoloogidele. Eksperimentaalne väljaanne. Математика для филологов. Экспериментальный выпуск“ kavandiga.

Mapp C: „Segu“

- 1) **Pöder, E.** Kiri Reedik Palmile, dateeritud 20.12.1968.
- 2) Arkadi ja Boriss Strugatski jutu „Rändureist ja reisijatest“ pooliku tõlke käsikiri.

- 3) Lehed ulmekirjandusealase kirjutise märkmetega.
- 4) Jutu „Kohtumine“ käsikiri.
- 5) Paberid teose „Seiklus“ süžee kavandi, karakterivisandite, käsikirja jäänud katkendite ja muuga.

Vihikumapp D: ajaleheväljalõiked, luulekogud ja -käsikirjad, märkmed jm

- 1) **Potisepp, Raimond, Reedik Palm.** Kirjastusleping nr. 1/69-S, dateeritud 04.04.1969.
- 2) Kaanteta kaustik poemi „Stigma diaboli“ kavandi ja algusega.

Vihikumapp E: päevikumärkmed 1970. aastate algusest, kirjad, postkaardid, ajaleheväljalõiked jm

- 1) **Riikoja, L.** Kiri Reedik Palmile, dateeritud 07.09.1973.
- 2) Väljavõte kriminaalasja nr 13c-1 1953. aasta kohtuotsusest, väljastaja teadmata, dateerimata.

Mapp F: „Tõlkeid“

- 1) Genrihh Altovi juttude „Esimene kontakt“, „Kummaline küsimus“, „Tulilill“ ja „Vägilassümfoonia“ tõlgete käsikirjad.
- 2) Arkadi ja Boriss Strugatski jutu „Öö kõrbes“ pooliku tõlke käsikiri.

Mapp G: „Noorus“

- 1) Ümbrik ajakirja Looming toimetusest autorile tagastatud luuletuste „Aurea prima sata est aetas“, „...Aut nihil“, „Etiam tu – Eesti?“ ja „Kes minevikku ei mäleta“ käsikirjade (dateeritud 10.01.1967) ning ajakirja vastutava sekretäri Einar Maasiku kirjaga, dateeritud 03.04.1967.

- 2) Luuletuse „Tüli me ei nori“ käsikiri.
- 3) Ajakirja Pikker toimetusse saadetud luuletuste „Seadus (kommentaariga)“, „Eestima, su mehemeel...“, „Kõne käänud“ ja „Intelligentne sügis“ käsikirjad ning toimetaja Rudolf Rimmelile adresseeritud kirja mustand või ära kiri, dateeritud 16.07.1967.
- 4) Jutu „Udumäe kuningas“ käsikiri.
- 5) Paberileht raamatu „Täiesti harilik maailm“ kondikavaga.
- 6) Märkmeleht raamatu „Täiesti harilik maailm“ narratiivi üldise plaaniga.
- 7) Lõpetamata jutu „Sõnajala õis“ käsikiri.
- 8) Luulekäsikirjade kimp „Etaloonid (viimane variant)“.

Contrasting Worlds of Reedik Palm. Summary

Reedik Palm (1933–1974) was an Estonian mathematician, engineer and writer. This bachelor's thesis examines the literary works created by him, more precisely to formulate the recurring poetical main structure in them – the Contrasting Worlds theme, and to describe in detail the possibilities of its appearance. Some light has also been shed on the Soviet culture of 1960s that surrounded Palm and his sources of inspiration because both are crucial in order to gain a more nuanced understanding of his writing style and publishing opportunities.

The period, during which Reedik Palm managed to devote himself to writing fiction, was short. Only eight years and as many months separated the publication of his first short story in 1965 from his death, but he wrote original prose and poetry in just the first six years of that. Inside this timeframe 34 works, 6 stories and 28 poems, were completed. Such calculation does not include translations and prose satires. It was Palm's short stories that received the most recognition, especially „Libahunt“ („The Werewolf“, later translated to Lithuanian) and „Metsik suvitaja“ („The Wild Vacationer“, reprinted twice).

He frequently participated in literary competitions held by children's magazine Pioneer and newspaper Edasi, seven times in total. Those competitions were presumably his main motivation for writing prose fiction, there isn't a single finished story manuscript of his that Palm hasn't sent to compete in this way with other authors' works and all four of his stories that were printed in periodicals, were published only due to the contest prizes given to them. He took part in just one poetry competition, organised by Edasi, again

successfully, but usually the editors of different publications (satirical magazine *Pikker*, cultural journal *Noorus*, *Edasi*) didn't require any prestigious awards to print his poems. The distribution of Palm's literary works was notable in Estonia, because they were published in periodicals with wide circulation; their immediate reception – though sparse – was very positive: in addition to many prizes won in the competitions, individual stories and poems found approval among prominent figures in the field of Estonian literature, such as Oskar Kruus and Aleksander Suuman.

Although according to more strict periodisations built around political history Reedik Palm's oeuvre would belong at the beginning of the Era of Stagnation, this thesis treats it as being in close relation to the literature characteristic to the Thaw. There are multiple reasons for choosing this kind of approach, for example Palm's ambition to become a poet in the first half of his creative years; a sober, yet hopeful point of view, ever-present in his writings and his attachment to genre science fiction. However, some traits that are very common in his works, like the atmosphere of grim inevitability in short stories or staying within well defined old-school traditions (regarding structure, rhymes, occasionally metrics) in poetry, doesn't really match the spirit of the Thaw.

A heftier part of Palm's fiction has been published, but a closer observation of his personal archive confirms that a few valuable completed works remain unprinted for various reasons, including censorship. Such manuscripts with the texts of two short stories and six poems have been digitised and pictures of their pages can be found in the appendices no. 2 and 3 of this thesis. Palm's unfinished manuscripts and notes indicate his numerous – unfortunately

unrealised – writing ideas, for instance a constant methodical aspiration to create thematically linked short story series or collections.

The literary output of Reedik Palm is distinguished by the abundance and wide spectrum of allusions contained within. Texts referenced there range from established (Latin phrases, Estonian literature created before the First World War) to recent works published in the 1950s and 1960s (contemporary Estonian poetry, western science fiction), the variety of those allusions reveal the broad scope of the reading material he was familiar with. Amongst foreign writers, Stanisław Lem was possibly the one whose works influenced him the most.

This paper focuses on the characteristics that determine the idiosyncrasy of Palm's fiction, with a further concentration on the Contrasting Worlds theme as the most persistent and impactful original characteristic. It is justified to claim that all of his literary works center around this theme, which gives significance to character relations, plots, depicted environments, symbols and style. The Contrasting Worlds theme is a poetical technique initiated by two worlds – two clearly divergent conceptions of reality. The contradiction between the worlds becomes visible through remarkable differences in their sustainability and capability to undergo changes, the rules that govern the life of their inhabitants, but, most of all, their inherent space-times. Palm took particularly great interest in the intercourse of old and new worlds, apparent in his tendency to oppose the modern scientific age to the mythical past.

The appearance of Contrasting Worlds theme differs between prose and poetry. While the plots of Palm's stories always deal with two worlds coming into contact and follow a similar narrative scheme, each of his poems, on the other hand, approaches the theme in its own way, even though there the

contradiction invariably unfolds via rhetorical figures chosen and assembled carefully. In order to illustrate how the genre affects the manifestation of the Contrasting Worlds, separate chapters discussing the theme's features in prose and poetry have been added to the thesis. Those chapters also offer analyses of one short story („Metsik suvitaja“) and one poem („Kas maksab ilmaaegu vaeva näha?“, „Why Bother?“).

Perhaps the reason why Contrasting Worlds theme is in the heart of Reedik Palm's fiction lies in the fact that the roles he occupied in literature and life were binary, he was at once a physicist and a lyricist, to use an expression common in the 1960s. Amidst people specialised in just one area, he acutely perceived his exceptional position and memorably employed the wide-ranging knowledge that came with it in his writing. The best part of the literary works of a witty combiner of new and old, certain and obscure has stood the test of time and even obtained fresh connotations as the composite, or rather the primary source of the Contrasting Worlds – the real world – has changed considerably. It is to be hoped that these now forgotten works will captivate a larger amount of readers once again – in the future.

Lisa 1. Reedik Palmi avaldatud ilukirjanduse täiendatud bibliograafia¹⁶

Algupärandid:

1) Vaigulõhn. (Fantastiline jutustus.) «Pioneer» 1965. aasta lühijuttude võistlusel auhinnatud II preemiaga – Pioneer, 1965, nr. 8, lk. 8–13. Illustreerinud Peeter Ulas.

2) Füüsika ja lüürika. [Satiiriline lühijutt. Kirjut.] Peeter Pseudonüüm. – Pikker, 1966, nr. 12, lk. 5.

3) Kuhu te lähete, sm. Andi? (Retsensioon.) [Satiiriline lühijutt. Kirjut.] R. Retsensent. – Sirp ja Vasar, 1966, 5. aug.

4) Täna õhtul kell 20.00 tantsivad murueide tütreid. – Kas tead, mis on kustunud kaja? – Tüli me ei nori. – Kas maksab ilmaaegu vaeva näha? [Luuletused.] – Noorus, 1966, nr. 8, lk. 68–69.

5) Otse ja objektiivselt. [Satiiriline lühijutt.] – Pikker, 1966, nr. 20, lk. 7.

6) Libahunt. H. G. Wellsi sajandaks sünnipäevaks. «Edasi» 1966. aasta jutustuste võistlusel III auhinna saanud töö. – Edasi, 1967, 1. jaan. Illustreerinud L. Lepp.

Vilkolakè. Kūrybinè saváitè. Kauno tiesos prièdas, 1969, liepos 6 (juuli). Leedu keelde tlk. D. Lukšys.

¹⁶ Bibliograafia pärineb Reedik Palmi järelhüüdest (Kull, Nagelmaa 1975: 139), sellele on allajoonitud kirjas lisatud info tema nime all ilmunud tõlgete, illustraatorite ja ühe hilisema publikatsiooni kohta. Vormistust on muudetud minimaalselt, parandatud on ilmselged trükivead.

7) Kuidas ma romaani kirjutasin. (Kogemuste vahetamise korras.) [Satiiriline lühijutt. Kirjut.] A. Autor. – Edasi, 1967, 6. aug.

8) Metsik suvitaja. «Pioneer» lühijuttude võistlusel auhinnatud II preemiaga. – Pioneer, 1967, nr. 9, lk. 3–5. [Märkimata] Illustreerinud Heino Sampu.

Sama. – Jutupaunik 1969. Koostanud H. Väli. Tln., 1969, lk. 72–81. Illustreerinud Silvi Väljal.

Sama. – Kullaotsijad. Koostanud Heljo Mänd. Tln., 1988, lk. 125–134. Illustreerinud Andres Tali.

9) Intelligentne sügis. – Kõne käanud. [Satiirilised luuletused.] – Pikker, 1967, nr. 17, lk. 2.

10) Not to be. – Kes minevikku ei mäleta. «Edasi» 1967. a. luuletusvõistlustel III auhinna saanud tööd. – Edasi, 1967, 26. nov.

11) Rahvuslik leinapäev. Pühapäev, 9. juuni 1968. [Luuletus.] – Edasi, 1968, 16. juuni.

12) Järeleksam. «Edasi» 1968. a. jutustustevõistlusel äramärgitud töö. – Edasi, 1969, 28. sept. Illustreerinud Juuro Kuusik.

13) Robotite rahvaluulet: Mõistatus. – Raudne loogika (deklamatsioon). – Kodukotus (rahvalik laul). – Perekonnakroonika. – TTO (seltskondlik mäng). – Ohutustehnika. [Satiirilised luuletused.] – Pikker, 1969, nr. 3, lk. 3.

14) Kohalik õhtu. [Pilkeluuletus.] – Pikker, 1969, nr. 9, lk. 5.

15) Ebatüüpiline tüüp. – Optiline murrang. – Kuidas elati Cro-Magnon'is. [Satiirilised luuletused.] – Pikker, 1969, nr. 17, lk. 4.

16) Uusim proosa. – Patoloogiline meetod. – Generatsioonide probleemist.
[Satiirilised luuletused.] – Pikker, 1970, nr. 6, lk. 3.

Tõlked:

1) Stanisław Lem. Päästkem kosmos! (Ijon Tichy avalik kiri). – Noorus, 1966, nr. 12, lk. 66–71. Illustreerinud Olav Maran.

2) Miroslav Holub. Lühike arutlus valgusest. – Lühike arutlus veeuputusest. – Lühike arutlus vanast naisest käruga. [Luuletused.] – Edasi, 1970, 12. juuli.

Lisa 2. Digiteeritud avaldamata proosakäsikirjad

"Pioneerid" lühijuttude võistlusele
Sdt. 28.05.66 Mõrgusõna: (a - b)²

K o h t u m i n e

Kuuesaja kuuekümmend neljanda kahvatupunane ketas rippus horisondil. Ookeani rasked tuhid lained murdusid vastu musti kaldarahne. Infrakiirgaja masti kohal rullusid madalas taevas tihkjad sünkrohelised pilved. Väljas, mürgises atmosfääris mõirgas võõra maailma võõras orkaan.

Hades. Surnud planeet. Surna planeet.

Veel kaks tundi. Ainult kaks tundi veel.

Tanja istus kaljunukil. Kaks tundi, mõtles ta. Veel kaks viimast tundi. Hades. Surnud planeet. Surna planeet. Kangelastegu. Traagiline kangelastegu. Asjatu, mõttetu, tarbetu kangelastegu. Piiritu eneseohverdamine. Vaprus. Julgus. Tunni ja päevad, kuud ja aastad lakkamatut võitlust. Maailmaruumi ja iseendaga. Kiirendus. Kurnav ülekoormus. Radiatsioon. Füüsiline pingeline. Vaimne pingeline. Ootamatud ohud. Iga tund, iga minut, iga sekund, - kõik need viisteist aastat. Tundmatud gravitatsiooni- ja magnetväljad. Interstellaarne materjal. Mõistmatud nähtused. Võõra elu avaldused. Võõraste tsivilisatsioonide jäljed. Looduse avastamata seadused. Primitiivne automaatika. Primitiivsed mõõteriistad. Käsitsijuhtimine. Ajamasteapide moonutus. Maakeral mööduvad aastakümned. Üksindus. Neljakesi Kosmoses. Iga päev radiogramm. Maale. Sealte mitte kunagi. Psühhotraumad. Igatsus. Meeleheid. Tahtejõud. Hamba ristid. Cleme saadikud. Inimkond ootab. Rajame teed. Tuleviku nimel. Järeltulijate nimel. Suure Teaduse nimel. Ja kahe tunni pärast ütled sa neile: asjata. Mõttetu, tarbetu ohver. Me ei teatanud teile. Katsejänesed.

Tere tulemast Surna planeedil! Ilmaegu nägite nii palju vaeva. Tublid poisid. Kas oli kah raske, mis? Hüva on, ronige sisse! Sõidane kohe tagasi. Meie teeme selle otsa veerand tunniga. Ei, milleks aruannet? See kõik on ju ammu hästi teada. Jah, elementaarne. soovite tass kohvi? Muidugi, olge nagu oma kodus. Kuidas taju on? Ei, niimoodi. Eks ta ole, tahab harjumist. Noh, naeratage ometi! Kuidas taju on?

Bob seisis kaldal, selg mere poole ja silmitses aurelikult hambulist mäeharja silmapiiril. Kaheteistkümnes kaamera on ikka veel fookusest väljas, mõtles ta. Pole ka ime. Noh, lõpuks ometi! Raporteerib, et korras. Hüva. Kahekümne minuti pärast tuleb lasta proovisalvestus teha. Siis jõuab veel reguleerida, kui midagi jälle viltu on. Ja küllap on. Tälikas planeet. Väga tülikas planeet. Biotsooniks kulub ligi ^{valm} kaks korda rohkem energiat kui harilikult. Kaks tundi. Rumal, uskumatult rumal üpitus. Emotsioonid! Päh! Totter sentimetaalne teatraalsus! Kaks tundi hoida biokoonust kahekümmeprotsendises fluoriatmosfääris, kus tuule kiirus on sada kolmkümmend meetrit sekundis! Planeedil, kus temperatuur on üheksakümmend kraadi Celsiust alla nulli, kümne sammu kaugusel määratsevast fluorvesiniku-ookeanist! Ja samal ajal võiks viie minutiga magnetvõrk indutseerida, rakett orbiidilt alla võtta ja asi klaar! Aga ei! Olgu tingimata loomulik finiš! Mis vahet seal on - saavad nad teada kaks tundi varem või kaks tundi hiljem? Just nagu viieteistkümne aasta kõrval kahel tunnil veel mingit tähtsust oleks!

Aarne lamab liival, käed pea all. Võõras taevast süttisid segamisi naljakad, harjumatu tähekojad ja kolm tillukest kahvatut kaud pilusid pilvede vahelt alla nagu hiigeli-

suure heasüdamliku olendi kavalad uudishimuliku silmad. Aarne pilgutas. Vasakpoolne kuu pilgutas läbi pilvede vastu. Imelik nimi sel maakohal. Hades. Vanadel kreeklastel oli see mingi surmaste riik. Põrgu. Muidugi, paradüüs siin just ei ole, aga siiski veidi nagu liiga sünge nimi planeedile, millel on kolm nii sümpaatset kuud. Näis, mis näo poisid ka teevad, kui märkavad, kuhu nad sattunud on. Noh, vaevalt neil aega jääb loodust imetleda, kui Tanja äkki lagedale kargab ja tervituskõnet alustab. See on ikka number küll, kui mõelda: viisteist aastat, ja järsku - tere päevast!

Rob pilgutas. Aarne keeras end külili.

„Midagi uut?“

„Ei,“ vastas Rob tusaselt. „Viies peelingator ütleb, et trajektor ei ole päris sile. Korrapäratud hüpped horisontaaltasandis kuni kümme meetrit. Peale selle kiiruse kõikumine kahe tuhandiku piires.“

Aarne ajas end istuli ja ringutas.

„Seda võib arvata.“ Ta tõusis püsti ja lonkis aegamööda mastist eemale. „Kiviaja aparatuur,“ lausus ta üle õla. „Võib-olla on neil isegi autopiloot veel elektronlampidega. Sealt ei saagi mingit täpsust tahta. Hästi, et üldse orbii- dil hoiab.“

„Pooljuhid,“ ütles Rob. „Mälu ferritsüdamik. Programmjuhtimise printsiip.“

„Kah külilait viiets,“ sõnas Aarne. Ta tegi veel paar sammu. Rob vaatas talle murelikult järele ja lausus:

„Ei maksa. Kõnnuse raadius on praegu ainult sada viiskümmend meetrit. Suurem ei püsi stabiilne. Torm läheb järjest tugevamaks.“

„Seal on üks hele kivi,“ ütles Aarne. „Nävitav, miks ta hele on, kui kõik teised on tunded?“

„Ma tean ise,“ pakkus Rob. Aarne tuli nasti juurde tagasi ja istus maha.

„Tühja kah,“ sõnas ta. „Ära hakka vaeva nägema.“ Ta haigutas ja vaatas kella. „Tund ja kolmveerand. Igavaks läheb. Kas sulle ei tundu?“

„Ei tundu,“ ütles Rob. „Sugugi ei tundu. Mul on tegemist küllalt.“

x

Juhtimispuhli värvilised lambid vilkusid ühtlases ranges rütmis. Aparaadid surisesid. Ekraanil vaheldusid mandrite ja merede hägused kontuurid.

„Kuusiline,“ ütles arst ja koputas piibust tuhka. „Kuusiline mõelda, et see päev siiski lõpuks käes on. Vahel tundes, et ta ei saabu ilalgi.“

Geoloog sulges raamatu, mida ta hajameelselt oli lehitse nud.

„Jah,“ lausus ta mõttikult. „Oli momente, mil paistis, et kõik on läbi. Suures kiirgusvööndis. Või meteoriidihooaeg kolmanda valgusaasta algul. Või siis, kui hapnikupaak lekkis. Ja veel õige mitu korda.“

„Ei,“ ütles arst. „Ma ei mõtle seda. Ma mõtlen neid viit teist aastat. Viis ja pool tuhat päeva ootust. Terve igavik. Ümberringi ainult kaugeid, liikumatuid, külmaid, ükskõiksed tähed. Tekib mulje, nagu rakett seisaks paigal. Ja et ta jääbki igavesti seisma sinnasamasse kohta, mõttetusse, nürimeel- sesse ruumi. Et mitte kunagi ei jõua me mitte kuhugi. Et ka

Maa on meid unustanud. Et keegi ei teagi enam meie olemas-
olust. Et meie lendu pole üldse tarvis.»

Küberneetik naeris. Ta sõrmed hüplesid kindlalt, ainult
veidi-veidi närviliselt mööda arvati klahve.

«See-eest pole meie põrugi Maad unustanud. Kas see
pole tähtsam?»

Ta valis fonoteegi paneelil pimesi tuttava, kustumatult
mällu kulunud numbril. Nukker-reipad kitarrid täitsid kogu
laeva «Sinise planeedi» vana meloodiaga:

«Nad asusid amugi teele
ja teel on nad praegugi veel.
Ent aiati mõlgub neil meeles
üks isul, ja nimelt see:
On valgusaastate taga
üks väike siniplaneet.
On musta tühjuse taga
kuldkollane päikene.
Seal on mägesid, metsi ja järvi,
seal on meri ja mannermaa,
seal taevas on sinist värvi,
seal olen sündinud ma...»

Komandör silmitses murelikult mõõteriistu.

«Ma saadan veelkord tänase raadiogrammi,» ütles ta.
«Igaks juhuks. Häired on väga tugevad. Võibeolla ei jõua
päralt.»

Valjuhääldaja kahises ning magnetofonilint luges mure-
toonselt:

«Maa. Maa. Maa. Siin «Galilei». Siin «Galilei». Report
number viis tuhat viissada neliteist, neljas kordus. Täna,

seitsmendal jaanuaril kahe tuhande kaheksakümne teisel aastal Maa aja järgi asusime kell kuusteist ja kolmkümmend kolin minutit kunstliku kaaslase orbiidile uuritava süsteemi viienda planeedi ümber. Heltsime alla signalseadme. Teeme ettevalmistusi planeedi pinnale laskumiseks. Kõik on terved, meeleole on hea. Laeva aparaatur töötab normaalselt. Jätkame ülesande täitmist. See oli raport number viis tuhat viissada neliteist, neljas kordus. Lõpp. Lõpp. Lõpp.»

Küberneetik võttis kuuldeklapiid peast.

«Kümne minuti pärast tuleb anda autopiloodile laskumiskäsk.» Ta osutas ekraani nurka. «Me maandume umbes siia. Lõunamandri lääneservale.»

Arst kõhatas.

«Võib-olla võiksime selle kontinendi nimetada Aafrikaks,» lausus ta kõheldes. «See kõlaks kuidagi... koduselt.» Ta naeratas kohmetuit. «Te teate, ma olen Kairost pärit.»

«Muidugi,» ütles geoloog elavalt. «Nimed annab ju alati esimene avastaja. Toetan ettepanekut. See on hea idee. Töömanner meenutab kontsuridelt tööpoolest Aafrikat. Olete nõus? Nimetame ta Aafrikaks.»

Komandör vaikis. Ta sulges silmad ja see muutis ta näo kuidagi väga vanaks ja väsinuks.

«Ki,» ütles ta. «Me ei tea veel, kas meil on selleks õigust.»

Nad lugesid mõttes sekundeid. Arvuti neelas lõputut programmiinti. Viimaks sirutas komandör käe ja vajetas korraga alla autopiloodi kõik viis lülitusklahvi.

Laev tegi eotamatu pöörde. Kõikjal löid põlema punased lambid. Avarisireen hulligas läbilõikavalt, ja ekraan kestus.

ebalõpp
elavalt

~~kõik sõnad
mida kirjeldasid
ta mõtles~~

Aarne ärkas, kui Rob raske metallkasti maha viskas. Ta hõõrus silmi. Robil oli väga tüdinud ilme. Tanja istus endiselt kivil, morn nägu peas.

„See on automaatne raadiojaam,“ ütles Rob. „Nende oma. Saadab suunasignaale. Nad laskuvad radari abil.“

Aarne silmitses siira kaastundega hapraid, kohakaid antenne, mida kohati katsid juba söövitusaigud.

„Ega fiboriga pole nalja,“ sõnas Rob. „Hea, et mul meelde tuli ta sisse tuua. Natuke veel ja...“

„Kangel lood on?“ küsis Aarne.

„Alustasid viimast tiiru,“ vastas Rob. „Tulevad spiraalid alla. Kordasid uuesti sedasama raportit. Neljandat korda. Kardavad vist, et midagi ei jõua päralt.“

Aarne alustas lõbusalt:

„Kõikjal me oleme käinud:

härivad kustunud päikeste und,
supernoevasid lähedalt näinud,
magnettorme ja hapnikulund.“

Rob lõi täiel häälel kaasa:

„Kuid kuhu me iganes lähen -
kas Linnutee meelitab mind
või antimateriast tähed -
ma siiski ei unusta sind!“

„Jätke!“ karjus Tanja järsku. „Kas te õige oma arust olete? Perekindlikul olengul või laulupeol? Kas te mõtlete ka, mis koht see on?“

„No-noh,“ ütles Aarne kokkuvõlt.

Rob kehitas õlga. Ta hääles polnud vähimatki tressiat.

Mitte radari
Pe: hõõrustor
↑ on!
rasv

nalge de

Willemsen D

ei unusta
kallim mees

„See koht on kuu esaja kuuekümnend neljanda süsteemi viies planeet. Individuaalnimetus: Hades. Primaarne kirjeldus ja lokaliseerimine: Morawski 2056. aastal. Komplekskirjeldus: Steinberger, Sergejev ja Wyatt 2053. aastal. Letaalne atmosfäär. Letaalne hüdroosfäär. Letaalne temperatuur. ^{termosfäär?} Asustamata. Industrialiseerimata. Kultiveerimata. Koloniseerimata. Raadiomajakas. Lasermajakas. Mitterelatiivse sidevõrgu majakas ja ülekanalijaam. Kohaliku informatsiooni kollektor. Avarilaad. Turismibaas. Mass üks küss kaks, keskmine tihedus...»

„Jama!» ütles Tanja. „See pole vaid hüdroosfäär, lasermajakas ja turismibaas... See on paik, kuhu pärast viieteist aastast teekonda maandub relativistlik kosmoplaan, mis lahkus Maalt kaheksakümnend aastat tagasi!»

„Me teame,» ütles Arne lepitavalt.

„Mis siis sellest?» küsis Rob.

„Rob,» ütles Tanja. „Kas tead, mis asi on traagika? Kas tead, mis asi on pettumus? Kas tead, mis asi on tarbeta kangelastegu?»

Rob reguleeris rahulikult mikrofonide tundlikkust.

„Tean küll,» ütles ta. „Traagika on üks vähetõhusatest meetoditest informatsiooni emotsionaalseks töötlemiseks. Pettumus on välisest teguritest põhjustatud vigastus aju aktiivsete seoste struktuuris. Tarbeta kangelastegu on arvestusviga. Igasugune kangelastegu on arvestusviga, seda enam tarbeta. Kangelastegusid pole üldse kunagi vaja. Iga kangelastegu saab aisti vältida, kui kõiki asjaolusid teada ja kõiki võimalusi ette arvestada. Sellist olukorda ei saa tekkida, et kangelastegu tervis läheks.»

„Tanja,» ütles Arne. „Ei maksa seda nii südamesse

ei maksa

võtta. Juhtub hullumatki. Scott jõudis lõunasabale kuu aega pärast Amundsenit.»

«Ajavahemikul tuhande üheksasaja üheksakümne seitsmendast,» ütles Tanja väga tõsiselt, «kuni kahe tuhande kolmanda aastani startis Maalt kuskümmend kaks relativistlikku ekspeditsiooni teise vööndi planeedisüsteemide uurimiseks. Neli neist hukkus. Viiskümmend aastat hiljem õppisime me tundma aja ja ruumi mitterelativistlikke omadusi. Neljakümne kuue ekspeditsiooniga astuti kontakti, nende lend katkestati ja nad toodi Maale tagasi. Kaheteistkümne ekspeditsiooniga otsustati mitte kontakti luua ja lasta neil lend omal jõul lõpetada. Täna esimene neist lõpetab. On see kuritegu või mitte, Aarne? On see kuritegu või mitte, Rob?»

«Ei tea,» ütles Aarne pikkamisi. «Ma pole niisuguste asjade peale suurt mõelnud. Kas ongi üldse mõtet pead murda? See sõltub ju neist endast. Ainult neist endast. Kuidas nad seda tajuvad. Meie ei saa selle üle otsustada.»

«Ei,» lausus Rob kindlalt. «See ei saa kuidagi kuritegu olla. Maalt lahkudes nad teadsid, et lendavad viisteist aastat siia ja teist samapalju tagasi. Ja nad lendavadki viisteist aastat. Midagi pole muutunud. Tagasitee me neile säästame. Roim on, kui tehakse midagi halba. Me ei ole midagi halba teinud. Seni. Kuidas neile mõjub kohtumine meiega, seda me veel ei tea. See on esimene kohtumine planeedil. Me teame vaid, et kohtumine avaruumis võib tekitada raskestiravitava närvivapustuse. Neljakümne kuue tagasitoodud ekspeditsiooni hulgas oli sääraseid juhtumeid.»

«Ja siiski on see kuritegu,» ütles Tanja. «Me röövisime palju aastaid nende elust. Mitu meeletult rasket aastat.

Mõttetult. Täiesti otstarbetult. ilma igasuguse eesmärgita. Mõistad, mida see tähendab, Rob? Me hoidsime neid aastate kaupa teadmatuses. Ohus. Lasime neil võidelda elu ja surma peale... Kõlbmatute, primitiivsete, iganenud vahenditega. Ja kogu aeg ainult veerand tunni tee kaugusel Maast. Lause koduõuel.»

Ta märkas järsku, et Rob ei kuula teda, vaid jälgib te-
ragelt peelingaatorite signaale.

«Mis on?»

«Raketi autopiloot keeldub maandumast,» ütles Rob. «Po-
leks uskunudki, et sel muuseumieksponaadil on juba sisse-
ehitatud enesekaitseinstinkt.»

«On see ohtlik?» küsis Tanja ärevalt. «Ole ettevaatlik,
Rob! Kas laevaga võib midagi juhtuda?»

Rob ohkas.

«Ei,» sõnas ta. «Mitte midagi ei saa juhtuda. Nad on
täielikult kontrolli all. Meie maailmas ei saa mitte kelle-
gagi ealeski midagi juhtuda.»

X

Perforeeritud paberilint libises läbi küberneetiku sõr-
mede ja kogunes põrandale suureks sassis puntraks. Komandör
seisis ta selja taga ja vaatas pingsalt pealt. Arst puhus
õhku ühe laitnate suitsurõnga teise järel. Geoloog istus laua
taga, sidemeis pea toetatud kätele.

Küberneetik ajas selja sirgu. Ta hääl kõlas külmelt ja
kiretult. «See on loetusetu. Meil on ainult üks võimalus -
autopiloot välja lülitada. Käsitsijuhtimisega maanduda. Või
üldse mitte. Otsusta, komandör!»

„Fluoriatmosfäär,“ ütles komandör. „Torm. Täiesti tund-
matu pinnareljeef. Võibolla läheb meil tõesti korda õnneli-
kult laskuda. Kui aga midagi pisutki viltu läheb, siis ei
sunda me enam tõusta. Viimane on tõenäosem. Seda esiteks.“

„On see päris kindel, et autopiloot ei tööta?“ küsis
geoloog.

„Jah,“ ütles küberneetik. „Täiesti kindel. Seda printsi-
pi kutsutakse «idiodikindl konstruksioon». Ta ei täida
mõttetut käsku. Ta ei täida käsku, mis võib ohtu viia laeva
või meeskonna. Ta ei maanda raketti sellele planeedile.“

„Teiseks,“ ütles komandör, „ei tea me, kui kaua laeva
soonus niisuguses keskkonnas vastu peab. Omal ajal polügee-
nikatsetel puhtas fluoris nelikümmend viis tundi. Aga see oli
taulevaikuses. Ja temperatuur oli erinev.“

„Kolmandaks,“ lausus arst. „Me ei tea, kaua meie skafand-
rid vastu peavad. Tund või kaks - igatšhes mitte kauem. Ja
meil on ainult üks komplekt.“

„Kokkuvõttes,“ sõnas komandör läbi hammaste, „kui maan-
dumine õnnestub, siis jääb meil planeedi uurimiseks aega
maksimaalselt kaks tundi. Viisteist aastat siia, kaks tundi
planeedil, viisteist aastat tagasi. Kui aga maandume halvasti,
oleme ülehonne sel ajal surnud. Teiseltpoolt võime me loobuda
ja kohe tagasi lennata. Ning koju jõudes öelda: jah, me olime
seal, aga kartsime riskida. Selline on olukord. Kui meist
üksainuski vastu on, siis ei tohi me teda ohtu asetada.“ Ta
neelatas. „Niisiis - kuidas on?“

Arst koputas piibukahaga masinlikult vastu lauda, pilk
maas. Lõpuks tõstis ta pea ja vaatas komandörile otse silma.
„Jah,“ ütles ta rahulikult.

„Jah,“ ütles küberneetik.

„Jah,“ ütles geoloog.

Komandör istus veidi aega liikumatult. Siis tõusis ta hinge, nagu oleks ta raske surve alt vabanenud, ja asetetas sõrmed juhtimispaidi nappudele.

x

„Ma naandan nad päris oru keskele,“ ütles Rob ja näitas käega. „Näete, sinna. Veidi paremale tollest suurest, terava tipuga rahnust. Ja laiendan biotsooni üle kogu oru. Energiat läheb küll meeletult, aga pole parata. Võib äkki õnnetus juhtuda.“

„Ühte asja ma ei taipa,“ lausus Arne mõtlikult. „Ma ei mõista, milleks sina siin oled, Tanja? Robi ja minuga on asi selge. Ajaloohiliv soovis jäädvustada päralejõudmise üksikasju. Ja Rob on kõige parem asjatundja stereofiilmi alal. Mina omakorda olen parim asjatundja Robi alal. Aga sina? Miks sina siin oled, kui sa arvad, et see on kuritegu? On ju palju teisigi, kes keelt oskavad. Ja kes ei pea seda sündmusest sugugi traagiliseks. Otse vastupidi. Kellele see on vaid lõbus ja omapärane vahejuhtum. Miks just sina?“

„Elu sees pole ma näinud nii viletsat pilooti,“ turtsetas Rob. „Ja nii armetut sõidokit. Kui ma ei valvaks, siis oleks ta end juba neljandat korda mägedesse pureks kihutanud.“

„Ma ei tee,“ ütles Tanja. „Võib-olla tegin ma valesti, et talin. Aga doktor Bendar ütles: kui te arvate, et see on kuritegu, siis on kõige õigem, kui te ise lähete neile vastu. Te kohtlete neid kõige leebemalt ja säästlikumalt.“

„Õige,“ lausus Rob. „See on loogiline ja asjalik mõtte-

ütlema vasaku
võenda käega.

Enimela D)
parem

käik.»

„Ei,» ütles Tanja. „See ei ole loogiline ja asjalik mõttekäik. Ma tahtsin ka ise väga tulla.»

„Miks?» küsis Rob.

„Sina ei saa sellest ilalgi aru, Rob,» ütles Tanja. „Sest sina pole inimene. Sa oled robot.»

„Jah,» vastas Rob tõsiselt. „Jah, kuidugi olen ma robot. Aga mul on siiski inimestega küllalt kaua tegemist olnud. Saan aru küll. Ainult see lihtsalt ei meeldi mulle. Põrnugi ei meeldi.»

Võimsad prožektorid paiskasid järsku kogu ruu pimestavasse valgusmerre. Kuuskümmend stereo^{2/}kaamerat - lähedal ja eemal, siinsamas kaijarahnul ja kaugetele näetippudel - suunasid oma objektiviid ühte ja samasse kohta. Aeglaselt, meeterhaaval laskus otse ülevalt alla tohutu kauglendude kosmoplaan. Ta mustal metallsoomusel oli näha iga neet, iga keevitusõmblus, iga kriimustus. Mootorid ei töötanud. Teleskoopjalad kompasid ettevaatlikult pinnast ja leidisid lõpuks toetuspunkti.

Minutiä venisid.

Siis avanes luuk ja ilmus tilluke skafandris kogu. Vasakus käes oli tal lühikese varda otsas kokkurullitud lipp. Ta seisis hetke paigal ja silmitses übrust. Siis tuli ta kindlal sammul lähemale.

Nad ootasid.

Skafandris mees jäi seisma ja lökkas näokatte üles. Tal oli kõrge laup, heledast valgusest pilukil sinised silmad ja karmid näojooned. Paremast suunurgast läks üle põse kitsas arm.

elusetal
edast

Ta naeratas.

Tanja otsis mälu võõra keele ununenud sõnu. Brutus
ja ängistus pigistasid kurku.

«Te olete Maalt, eks?» küsis mees. Ta valged hambad
särasid rõõmsalt. «Me teadsime seda. Me arvestasime seda
võimalust lennu algusest peale. Inimkond ei saa ju ometi
kaheksakümmend aastat paigal seista, kas pole?»

Ta võttis kinda ära ja sirutas käe.

Flaxu. arej
Kui son hest

Hämnäe kuningas

Maantee pööras metsa. Esilaterna valgusvihk vallandas noorkuisest sügisööst ridamisi halle sammaldunud kuusetüvesid, lopsakaid lepapöõsaid ja tolmuseid rohupuhmaid. Väike vilgas mootor-ratas lisas allanäge gaasi.

«Hoia kõvasti,» ütles poiss. «Kohe pörutab.»

«Tead,» ütles tüdruk. «See Hilja on lausa loll. Ajab peale, et lahutagu ära Arvi ennast ära.»

«Kuradi külavahetee,» ütles poiss. «Poriak poriaugus kinni. Iga mats laseb traktoriga ringi, kus pähe tuleb. Sõida nagu mard-makrossi.»

«Mis asja neil niisamuti viga oleks,» ütles tüdruk. «Maga-gu nii palju kui süda kutsub. See Arvi naine on ju viimane tossi-ke – ei see hakka häält tõstma. Aga lahutab ära, on Arvil aiimen-did kaelas. Viiskümmend protsenti.»

«Mõni kümme kilomeetrit veel seda kuradi karjarada, enne kui asfalt hakkab.»

«Sa ei kuulagi, mis ma räägin,» ütles tüdruk. «Eks ole Hilja täitsa põrunud?»

«Mis see minu asi.»

«Ikkagi huvitav.»

«Ei ole.»

Tüdruk surus huuled ta kuklale.

«Ära ole vihane!»

«Mis sa siis petrad!»

Tükk naad mõitsid nad vaikides. Kraavitrup ora põhjas oli kitsas ja kummis. Kurvi taga algas järgmise künka nõlv.

«Aga muidu oli päris muhe mõli, eks?» ütles tüdruk.

«Võib veel muhendamaks minna,» ütles poiss. «Kui miilits vastu juhtub, on load läinud ja lähke jala koju.»

«Prr,» tegi tüdruk. «See kah mõni võtmine või midagi. Mui on pea täitsa selge.»

«Aitab neile kull.»

Mäeharjal tundus, nagu oleks rattad korraks maast lahti lenanud. Siis lõi mootor tartsana ja suri välja. Hoost jätkus poole tõusuni.

Poiss jäi harkisjalu istuma ning kummardas, et laternataguses hämaruses paremini näha. Kui ta selja sirgu ajas ja ule õla tagasi vaatas, siis pölnud ta hääles pahameelit, vaid ainult ironia.

«Kus õhtu, seal õõmaja,» ütles ta. «Võite maha astuda, mu kummis leedi. Bensiin on otsas.»

Tüdruk vahtis teda jahmuvalt.

«Sa võtsid ja täis paagi.»

«Jah,» ütles poiss. «Aga praegu on tühi.»

«Kus ta siis jääda sai?»

Poiss kehitas õlgu ja kustutas lambi.

«Mõni kretilin laskis välja. Paagi kork on ka kadunud.» Ta tõstis jala üle istme ja tõusis püsti. Vedred nagisesid. «Kui ma selle lontruse kätte saan, siis keeran tal kaela kahekorra,» sõnas ta asjalikult. Tüdruk nõtkem ainas kui nägi, kuidas ta turjalihased pingule tõmbuvad.

«Mis mõttega?»

«Küsi joodikuid. Age nali, kui paarike südaõõsi üksinda suure metsa vahele jääb.»

Tüdruk pööras end istmel ringi ja toetas peopesad põlvedele.

«Seal polnud ju kedagi, kes ei teaks, et... noh, et ma nägu-
nii...»

«Mõni mees ei mäleta oma nimegi, kui lakku täis.»

Poiss tõmbas tikku ja tüdruk nägi hetkeks ta nägu. Kirsi-
punane suitsuots näis rippuvat mustas tühjuses.

«Mis me teeme?»

Tuletäpp lõi eredamalt hõõguma ja hakkas siis jälle tuhasse
pühuma.

«Ootame hommikut,» ütles poiss ükskõikselt. «Võta mu kuub
selga, kui külm hakkab.»

«Kes teab, kui kaua,» ütles tüdruk. «Siin padrikute ja
rabade vahel.»

«Eks päeva peale ikka mõni mööda sõidab. Või läheme suure
tee peale välja.»

«Kümme kilomeetrit.»

«Kaks tundi.»

«Rohkem. Sõemata, joomata, magamata.»

Poiss naeris.

«Joomata sa küll ei ole.»

«Juba olen,» ütles tüdruk ja naeris kaasa.

«Magada tõesti ei saa,» ütles poiss. «Kuradi märg maa. Pole
alla ka midagi panna.»

«Kahju,» ütles tüdruk siiralt.

«Nojah,» ütles poiss. «Beda minagi. Aga ei saa.»

«Üldiselt ikka täitsa jama lugu,» ütles tüdruk. «Kuue ajal
hakkab alles valgeks minema.»

«Pole midagi. Kah nüüd asi - pool ööd maantee peal olla.
See ilm, vihma ei saja, tuul ei tõmba.»

Tüdruk vaatas, kuidas tumepunane sõekübe vedas õhku aeglase
rahuliku kaare ja sai järsku ka ise aru, et öö pilkases metas^s

ei ole tõepoolest midagi nii erilist, et selle pärast muretseda.

„Aitäh.“

„Palun,“ ütles poiss. „Täi polenud tarvis küsida, mille eest.“

„Ma lugesin üht fantastilist juttu,“ ütles tüdruk. „Seal olid iseliikuvad teed. Siis meil poleks vaja siin istuda.“

„Nojah,“ ütles poiss. „Tulevikus.“

„Millaal?“

„Varsti. Suurtes linnades üsna varsti.“

„Aga see siin?“ Tüdruk lõi jalaga vastu maad.

„Selles metsakolkas iseliikuv tee?“ Poiss mõtles. „Saja aasta pärast vahest. Või saja viiekümne. Vaevalt, et varem.“

Tüdruk ohkas.

„Nii kauaks me ei saa siia ootama jääda.“ Nad naersid mõlemad.

„Kuule,“ ütles tüdruk äkki. „Olen ma ikka veel auru all või hakkab peast segi minema? Ma näen su suitsuotsa kahekordselt.“

Poiss liigutas end ja tüdruk veendus, et oli õieti arvanud.

„Tõsiselt,“ ütles ta. „Su selja taga on mingi pisike hõõgav valgus.“

„Ma ei näe midagi,“ ütles poiss.

„Kui ma pead kallutan, siis ka ei näe. Ainult ühest kohast paistab.“

Poiss tuli lähemale ja tüdruk tundis ta põske enda oma vastas.

„Auscõna,“ ütles poiss, „pagana õigesse paika oled osanud maha istuda. Kümme sentimeetrit kõrvale ja üldse pole naha.“

„Kuu ehk?“ küsis tüdruk.

„Praegu ei ole kuu,“ ütles poiss. „Pealegi peaks ta siis paistma puude vahelt läbi terve metsa. Aga siin on üks umblass kilomeetrite kaupa.“

„Maja aken.“

Poiss raputas pead.

„Kui ligikal, siis auto stopptali. Kui kaugemal, siis lõke. Ta viskas suitsu maha ja tallas surnuks.“

„Keradi paha, et miskit anumad pole.“

Tüdruk kõhkles.

„Käsikaudu? Läbi selle vesise tihniku?“

„Kah nüüd asi,“ ütles poiss. „Või kui tahad, siis oota. Ma käin ära.“

„Ei taha.“ Ta vastas otse enda ette pimedusse, et eretavat punkti mitte silmist kaotada, ja tegi jalaga maad kobades esimese sammu. Neljandal sammul tuli jahe vesi üle kingaserva. Viieteistkümndal rebis terav ork suka lõhki ja sääre veriseks.

See oli raske retk ja kestis üle tunni. Mad olid viimseni väsinud, põlvini märjad ja kõvasti kriimustatud, kui kaugelit puude tagant ilmus lõkendav leegikuma. Laugja künka hari oli puudest peasegu lage. Madalamate kohtade rökkest pinnasest tõusid hallid kahvatud udupilved, mis voolasid mööda nõlva üles tule poole nagu mingisse tohutasuurde looduslikku korstaalõõri. Kuivad oksad põlesid suitsuta. Vana mees, mustas, laimatuil pidulikus ulikonnas, valge särgi ja musta ristilipsuga, istus paksul kaamelikarvust tekil, käed põlvede vahel, läikiv nikeldatud roop peos ja vahtis läbi kuldtraadiga raamitud prilliklaaside ainuti tulle.

Ta tõstis pea alles siis, kui poiss teist korda kohatas. Ta silmitses neid teraselt ning vangutas etteheitvalt pead.

„Tere,“ ütles poiss. „Vabandage, et tülitame, aga me olene koledesti hädas. Ega teil ei juutu liiter-paar bensiini olema? Me jääme tee peal jänni.“

Vana mees vastas neid tükk aega mõttlikult ja veidi nukrait, enne kui vastas. Ta hääl oli ootamatult kõlav ning toon keastundlik.

„Te poleks tehtinud siia tulla,“ ütles ta. „Siin on tempo-
raalne anomaalia.“

Ta pööras pilgu ära, võttis roobi ja lükkas tulest välja lan-
genud raod pedantse hoolega kokku.

„Mis asi?“ küsis tüdruk rõhuga. Poiss müksas teda ribide
vahele.

Vana mees ei paistnud kuulvat. Ta võttis vestitaskust kella,
vaatas seda ja vangutas jälle pead.

„Lüüatigi veel kiirendus,“ ütles ta. „Relatiivne kronomeetri-
line kiirus lokaalse fooni suhtes oli juba ülesile tuhat seitse-
sada. Praegu on sada viiskümmend tuhat. Väga suur kiirendus.“

„Noo... jah,“ ütles poiss. „Seda küll, aga äkki teil on
natuke bensiini. Te olete ja autoga, eks oie?“

Vana mees silmitses teda üllatunult.

„Kas te ütlesite seda küll?“ küsis ta.

„Jah, seda küll,“ kordas poiss. „Aga võib-olla leiata ehk
meile veidi...“

Vana mees tõstis roobi ja lõi sellega ägedasti vastu mead.
Siis vaatas ta üles ja noogutas.

„Kui nii, siis on kuidugi teine asi. Kui te ise teate, mida
teete,“ ütles ta.

Vana mehe selja tagant udust ilmus noor naine mingis stilli-
seeritud, lüüatunud ja võidunud rahvariides - määratud triibuline
seelik, hall räpane pluus vaskplekist sõlega, heledail juustel
tanu armetu amatatsioon, paljajalu. Ta järel tippis haiglase il-
mega kõhn laps, kes oli väljumisel ja riietusel nagu naise minia-
tuurne koopia.

„Mis on, vanataat?“ küsis naine.

„Too võõrastele bensiini,“ ütles vana mees.

„Penni-siini?“ küsis naine. „Mis too on?“

„Hautatud maa-õli,“ selgitas vana mees.

„Saab kohe, vanataat,“ ütles naine.

„Änn, änn, räägi ka,“ anus laps.

„Vanataat tahab penni-siini,“ ütles naine.

Ta võttis lapse käekõrvale ja kadus uttu. Vana mees langetas pea põlvedele ja näis tukkuvat.

Tüdruk silmad olid suured ja tõsised. Ta pani huuled poisi kõrva juurde ning sosistas kiiresti ja peaaegu hääletult:

„On nad kõik tõesti püstihullud?“

Poiss naeratas, kuid tüdruk tabas siiski vilksamisi ta nael harjumatu ebakindluse varju.

„Mis sa nüüd!“ ütles poiss sama vaikseilt. „Kas sa mõtled, et hulludele tehakse lõkkeõhtuid vabas looduses? Veiderdavad niisama. Teaduste Akadeemia maskiball.“ Ta kõnkles hetke. „Või...“

„Või?“ küsis tüdruk.

„Ma ei tea,“ ütles poiss. Mingi kauges, ammu unustatud mälestus, küllap vist lapsepõlvest, kibeles kuskil malusepis, aga ta ei suutnud meenutada, mis see oli.

Naine tuli tagasi. Ta astus maha vaatamata, nagu oleks ta eilseeg palja jalu käinud. Värsketest laudadest raudvitsaga puu-ämbris loksus tuttava lõhnaga vedelik.

„Aitäh,“ ütles poiss. „Me toome pange tagasi.“

Vana mees avas silmad.

„Pole tarvis,“ ütles ta.

„Aitäh,“ kordas poiss. Ta võttis ämbri, astus sammu ja vaatas tüdrukule otsa. Tüdruku pilk oli küsiv - nad mõtlesid üht ja ja sedasama.

„Mõni ajab ratta ära,“ ütles tüdruk.

„Aja ta midagi,“ ütles poiss. „Sai lukku.“

Tüdruk noogutas.

„Kuidu?“ küsis poiss.

„Sinuga!“ ütles tüdruk.

Poiss avas suu, kuid vana mees jõudis temast ette.

„Too võõrastele aset,“ sõnas ta naisele.

„Kui teil midagi selle vastu pole,“ lausus poiss kähku. „Hommikul valges on parem tagasi minna. Õieti... pimedas me vist ei leiagi seda kohta üles, kust me tulema hakkasime.“

Naine, kes oli minemas, keeras kannalt ringi ja lausus justkui pahaselt:

„Ei saa te sinna tagasi ühti, kust te tulite!“

Poiss tundis, kuidas mingist ajurakust vabanemise otsitav mõte ning see oli nii vapustav, et ta tajus seda lause füüsiliselt üle kogu keha.

Naine tuli tagasi, kaks teki kaenlas, ja poiss pidi kõhatama, enne kui sai küsida:

„Õelge, palun - kas teie nimi on Tiit?“

„Ei,“ vastas naine. „Tiit olen ainult mina üksipäini.“

Kui nad olid juba ühe teki peal ja teise all, ütles tüdruk vaiksest:

„Mis on?“

„Ei miskit,“ ütles poiss. „Õleks hea, kui ei miskit. Sest niisugust asja ei saa olla.“

„Jah,“ ütles tüdruk uniselt. „Sinuga koos ei saa kunagi pehasti olla.“

Kui nad ärkasid, oli päike kõrgel. Udu oli haihtunud ja metsalagednik tühi. Lõkkepaik näis olevat hoolikalt murega kaetud. Nad panid tekid kokku ja jätsid lameda kivi otsa, et omanikel oleks neid kergem leida. Poiss võttis bensiinipange.

Tagasitee oli lihtne ja lõbus. Päevavalgel ei sattunud nad ainsalegi veeloigule. Rohi oli veel päikesest kuivatamata. Jalge

all kredsises liivapealne kanarbik ja õhk oli suviselt soe, kuigi puvlehed kirendasid langemise ootel. Poiss läks ees, vaba käega põõsaid laiade lükates, ning tüdruk ta selja taga ümises omsette mingit rõõmsat lööklaulekest.

Juba veerand tunni pärast hakkasid puud hõrenema.

Poiss jäi äkki seisma.

Tüdruk pörkas ninaga vastu ta õlga.

Poiss seisis kahe lepapõõsa vahel ja vaatas ainiti otse enda ette.

«Mine edasi, mis sa vahid!» ütles tüdruk. Ta naeris ja lõi peisile vastu selga. «Astu, astu, väike eeseli!»

Poiss ei liigutanud.

Tüdruk tõstis pilgu ja vaatas üle ta õla.

Lai, tuhmkreemika lükega liikuv maantee roomas nagu hiiglasuur mitmerealine konvenerilint läbi kastemärja hommikuse metsa.

Märkusõna: «Üks ennemuistne jutt»

Lisa 3. Digiteeritud avaldamata luulekäsikirjad

6

Per aspera..?

Midagi karedalt tuttavat kajab
neis lühilainete lugudes...
Ammused aastatetagused ajad.
S õ n a d on ühesugused.

Kõigi aegade kõige suurem...
Juht,
Õpetaja
ja Esimees...
Tänu Sulle, et oled me juures,
võidult võidule sammud me ees!
Heidame minema, lõhume maha
lootoseililled
ja loogika.
Suleme roosteste riivide taha
kunsti
ja küberneetika.
Kaitsekraavides vaja ei lähe
odekolonni
ja oopereid.
Taktsammul marssides õpime pähe
vaid võitmatuid
võlu-
valemeid.
Õnne ja õitsengut
rahvale tuues,
turmtuleliinile asudes:
puruks,
kõik puruks
- küll loome uuel -
pihuks
ja põrmuks
ja rusudeks!

Lihtne on ümber trükkida lehes
artikleid - ka kommentaarita.
Lihtne on lõbusaid märkusi tehes
kadunud kahtlusi klaarida.

Lihtne on selge sihiga sõitjal.
Raske, kui tee on piinavalt pikk.
Millal ometi lõpeb küll kõikjal
hõnse hommiku
hämariik?

24. 8. 66

1245
10.01.67

Reedik Palm
Tartu, Tähe 15-91
10.01.67

Aurea prima sata est aetas

Mis sa arvad, kas on kaugel
muinasjutu-Murumaa?

Silmad on sul unerauged:
suikudeski sinna saab.

Rong ei sõida - selles suunas
raudteed pole rajatud.

Janukuivas kõrbekuumas
on kõik sammud kajatud.

Lennukiga ei saa minna -
radarita raske tee.

Salasillad hõbelinna
viivad üle vaskse vee.

Buss ei pääse, tank ei torma -
sood ja rabad, põlismaas.

Kes siis küürus kandes koormat
kurekelli kõlistaks?

Mis sa arvad, miks on vaja
muinasjutu-Murumaa?

Oled ise avastaja -
küllap kõigest aru saad.

246
W 577.

- 2 -

...Aut nihil

Võib-olla see polnudki uni,
mida viirastas väsinud meel
õndõhtust umbhommikuni -
ja veidi vist kauemgi veel...

Võib-olla see polnudki lootus,
mis väreles virvana eel,
kuni muutus mõttetuks ootus -
ja veidi vist kauemgi veel...

Võib-olla see polnudki saatus,
aja voogude pöörisneel,
kuni koormaks sai kodumaatus -
ja veidi vist kauemgi veel...

Võib-olla see polnudki elu,
hällist hauani eksleval teel
läbi karmide käskude keelu
- ja ehk veidigi kauem veel...?

Seadus (kommentaariga)

§ 1.

KÄSKIDA KÕIGE KÕRGEALT POOLT:
nüüdsest peale ja igavesti
kantakse teie eest hoolega hoolt.
Ainuõigelt ja imehästi.

§ 2.

Resoluutse režiimiga
kaotada edaspidi
vastutustundetu stiihia,
omavoli ja plebistsiidid.

§ 3.

Likvideerida lõplikult
häbiväärne ja taunitav tava,
et mõni kodanik tõtlikult
kritisereb siinsätitavat.

§ 4.

Kõik, mis kuuletuda ei taha ja
dekreetseesse vormi ei valgu,
tuleb halastamatult maha las...
- ptüi ! - tõmmata.

(Esiälgu.)

KOMMENTAAR.

Kas miskil metsikul Mooramaal
valge valitsus orjastab neegreid?

Ei.

Keelekomisjon korraldab
käänamise reegleid.

Eestimaa, su mehemeel...

» Kolm värvi on - ma ei liialda -
mulle pühad ja ei talla
neid üllaid sümbolaid ial ma
- nagu teised - jalgade alla.

Mulle kallid on musta mullaga maa,
sinitaevas ja linalakk-lokid...»
...Läks poodi ja hardunult omandas
sini-must-valged
sokid.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Tormi Ariva,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Reedik Palmi kaks maailma“, mille juhendaja on Mart Velsker, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Tormi Ariva

29.05.2022